

Ambt & Heerlijkheid

oudheidkundige kring Rheden - Rozendaal

DOELSTELLING

De Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal is opgericht op 11 januari 1954 en stelt zich ten doel: de bevordering van de kennis der geschiedenis van land en volk van de Zuidoost Veluwezoom, in het bijzonder van de gemeenten Rheden en Rozendaal. Zij tracht dit doel ondermeer te bereiken door het houden van lezingen, exposities, wandelingen en excursies, het uitgeven van een tijdschrift en het bijhouden van een website, het bewaren van historische voorwerpen, documenten, afbeeldingen, boeken en andere geschriften, het bevorderen en ondersteunen van onderzoek op historisch gebied en de verschijning van publicaties daarover, alsmede het ondersteunen van en samenwerken met instellingen, stichtingen en verenigingen die een soortgelijk doel nastreven.

Archief

Het archief van de Kring is grotendeels ondergebracht bij het Gelders Archief in Arnhem. Daarnaast heeft de Kring een eigen archiefruimte in 't Sprengenhuis, Harderwijkerweg 25a, 6957 AB Laag-Soeren, met boeken, documenten en een beperkte collectie museale voorwerpen. Dit archief kan op afspraak worden bezocht. Afspraken kunnen worden gemaakt via e-mail (archief@oudheidkundigekring.nl) of telefonisch via Jan de Bes (026-4953780).

Lidmaatschap

Het lidmaatschap kost € 30,- per jaar. Aanmelding, wijziging of opzegging (vóór 1 december) kan plaatsvinden via de website of telefonisch/schriftelijk bij de penningmeester. Leden van de Oudheidkundige Kring ontvangen gratis het ledenblad *Ambt & Heerlijkheid*.

Bankrekening

NL83ABNA0556713591 t.n.v.
Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal.

De Kring is aangesloten bij Erfgoed Gelderland.
De Kring staat geregistreerd als ANBI-cultuurinstelling.

BESTUUR

Voorzitter

Harry Klein Koerkamp • 06-20533128
Correspondentie via secretaris of via
voorzitter@oudheidkundigekring.nl

Vice-voorzitter

Willem Kleijn • 06-21865900
willemkleijn@gmail.com

Secretaris

Vacant, waarneming door penningmeester
Labriehof 15, 6952 HW Dieren
secretaris@oudheidkundigekring.nl

Penningmeester en ledenadministratie

Wim van den Beukel • 06-54630804
Labriehof 15, 6952 HW Dieren
penningmeester@oudheidkundigekring.nl

Bestuursleden

Jan de Bes • 06-53723589
Archivaris van de Kring
archief@oudheidkundigekring.nl

Jeroen van Gessel • 0313-450593
jeroenvangessel@chello.nl

Webbeheerder

Rob Weenink • 06-25585176
webmaster@oudheidkundigekring.nl

Website: www.oudheidkundigekring.nl

Uitgave

Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal
Ambt & Heerlijkheid
Verschijnt 4 keer per jaar,
ISSN 1384-3362
Druk: WePrint4All 's-Hertogenbosch

REDACTIE AMBT & HEERLIJKHEID

Hoofdredacteur

Hans Witt • 06-51703054
Zutphensestraatweg 19, 6881 WN Velp
redactie@oudheidkundigekring.nl

Eindredacteur

Fineke Burgers-Dekkers

Redactieleden

Jeroen van Gessel
Rob Weenink
Gajus Scheltema
Elly de Bruijn

Vormgeving

Rob Weenink

Richtlijnen voor auteurs

De richtlijnen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie. De in een artikel verkondigde mening is voor rekening van de auteur en kan daarom losstaan van de mening van bestuur of redactie.

Rechten

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen of openbaar gemaakt in enige vorm of wijze zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft zich ingespannen om alle rechthebbenden van tekst- en illustratiemateriaal op te sporen. Mocht u menen rechten daarop te kunnen doen gelden, dan verzoekt zij u contact daarover met haar op te nemen.

Losse nummers van *Ambt & Heerlijkheid* zijn voor € 5,95 per stuk te verkrijgen bij:

The Read Shop in Dieren en Velp,
Boekhandel Jansen & de Feijter in Velp,
Firma Elderman, Groenestraat 54, Rheden,
Bakkerij Samberg in Ellecom en
Kapsalon De Oude Post in De Steeg.

Omslag: Foto uit artikel *Pensionhouders in Ellecom*

INHOUD

- 4 Jugendstilarchitectuur in Velp
Arno Weltens
- 11 Roomboterfabrikant Cornelis Pieter Simonsz
Jos Leeman
- 14 Onttrafeld verleden: een onbekende
geschiedenis van een Velpse pastoor
Berrie Ruijling
- 16 IJsselsteentjes
Cees Ursem
- 17 St. Bonifatius, een Waterstaatskerk
Nelleke den Boer-Pinxter
- 18 'Erfgoed is van ons allemaal'
Een interview met Marjolein Sanderman
Marianne van Delden
- 22 Pensionhouders in 't Zonnehuis in Ellecom
Thea Berendsen-Versteeg
- 27 Een merkwaardige boom in Velp
Hans Witt
- 28 De zoektocht naar een verdwenen kasteel
Eric E.A. van der Kuijl
- 35 Vrijwillige Landstorm
Anita Matser en Cathrien van de Ree
- 36 Wilhelminabank in Velp
Nelleke den Boer-Pinxter
- 38 Boek: De IJssel – Beeld van een rivier
Ton Burgers
- 39 Van het bestuur

VAN DE REDACTIE

“*Er is een kasteel gevonden!*” gonsde het opeens in Velp. Ik kreeg onmiddellijk het beeld van iemand die tijdens het spitten op iets hards stoot, tot zijn verbijstering de punt van een kasteeltoren herkent en tien graafmachines en een week later beduud aan de rand van een gigantische kuil staat met daarin een groot Ollie B Bommel-achtig kasteel. Het zou een mooi begin zijn van een Disney-film waarin je wordt meegesleurd naar de geschiedenis van dit kasteel: een boosaardige buurman zit alles zoveel mogelijk dwars, maar een jong prinsenpaar zorgt voor een happy end waar liefde en schoonheid het kwade overwint. Sprookjes, maar altijd met een onderliggende boodschap.

Het gevonden kasteel is echter geen sprookje. Het was bekend waar het kasteel Overhagen had gestaan. Uit de geschiedenis weten we ook het één en ander van de bewoners uit die tijd. En ook zonder Disney-fantasie kun je je een beeld vormen van de mensen die toen in en rond het kasteel woonden. Mensen met veel macht en geld en mensen die dagelijks moesten ploeteren om te overleven. Vriendelijke mensen maar ook mensen met een onuitstaanbaar karakter. Er renden ongetwijfeld vrolijke kindervoetjes door het kasteel. En net zoals nu waren er in die eeuwen mooie en lelijke dingen in het leven tussen de Veluwezoom en de IJssel. En ook het kasteel zelf kende goede en slechte tijden. Uiteindelijk kreeg de laatste eigenaar een conflict met een machtige hertog en die liet vervolgens het kasteel verwoesten. Een beeld dat we ook in onze tijd nog steeds herkennen helaas.

Het is bijzonder dat een groep deskundigen de kans kreeg om nauwkeurig archeologisch onderzoek te doen. Het was bekend dat het kasteel daar ooit stond maar verdere details waren altijd onduidelijk gebleven. En het is mooi dat archeoloog Eric van der Kuijl voor Ambt & Heerlijkheid in een artikel dit onderzoek toelicht. In deze editie is dit te vinden. Met moderne technieken zijn er belangrijke feiten boven water gekomen. Maar ook tastbare zaken werden uit de grond gehaald. Een kasteel heeft natuurlijk een slotgracht. En daar kwamen bedoeld en onbedoeld allerlei zaken in terecht. Op basis daarvan kon bijvoorbeeld de waarschijnlijke locatie van de keuken worden bepaald. En mooi is dat bij deze vondsten ook wat leerbeslag in de vorm van twee hartjes naar boven kwam. Twee hartjes, ik zie het maar als een symbool dat er ook toen regelmatig een vleugje Disney over de wereld vloog, gelukkig maar.

Hans Witt

JUGENDSTILARCHITECTUUR IN VELP (1896 – 1914)

Arno Weltens

Hoewel internationaal van karakter is de Nederlandse invulling van de kunststroming Jugendstil verschillend van de buurlanden. In tegenstelling tot de frivole situatie in België en Frankrijk met zwierige bloem- of plantmotieven of de sobere geometrische variant in Duitsland en Oostenrijk, kent het vaderlandse alternatief vooral ingetogenheid. Binnen deze beperking ontstaat binnen de Nederlandse bouwkunst echter een scala aan varianten.

Jugendstil of Art Nouveau kenmerkt zich in ons land vooral door asymmetrische gevelarchitectuur, uitgevoerd in baksteen. Hiervoor wordt niet traditionele baksteen gebruikt, maar de dan net ontwikkelde verblendsteen. Deze in verschillende kleuren uitgevoerde steen is voorzien van een glad oppervlak. Het geheel wordt gecombineerd met contrasterende gevelbanden, hardstenen- of gecementeerde plinten, vensters met bovenlichten, voorzien van roedenverdeling en geel kathedraalglas, dakkapellen onder lessenaarsdak en opvallende Tuile-du-Nordpannen.

Villa Terre Neuve, Havelaarstraat, Velp (1903)

*Villa Terre
Neuve,
tegeltableaus
met
bloemmotief
boven het
venster*

Door de toepassing van erkers, balkons en soms een loggia (inpandig balkon) kunnen de toenmalige architecten en aannemers zich uitleven in een nieuwe vormtaal, soms met regionale verschillen. Invloeden vanuit het buitenland zoals chalet- of cottagestijl zijn vanzelfsprekend. Deze bewerkelijke en dure bouwstijl is overigens alleen voorbestemd aan gefortuneerde opdrachtgevers. Naast welgestelde particulieren zijn het met name winkeliers en bedrijven, zoals banken en verzekeringsmaatschappijen, die ook geïnteresseerd zijn in de vernieuwing.

Kenmerkend voor Nederlandse bouwkunde is de toepassing van tegeltableaus, bijvoorbeeld in trommelbogen van vensters of als gevelversiering met voorstellingen van bloemen, planten of dieren. Sociale woningbouw staat in die jaren nog in de kinderschoenen. De opkomst van Jugendstil manifesteert zich voor het eerst in de grote steden, verplaatst zich naar de provinciesteden en vervolgens naar het platteland.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog betekent het roemloos einde van de Jugendstil. De focus ligt dan geheel op bewapening en het vertrouwen in een betere toekomst ondervindt een knauw. In de periode 1910-1914 treedt in de Nederlandse Jugendstil een versobering op. Deze koerswijziging vormt de aanzet tot de latere Art Deco.

Vakorganisatie en verzuiling

In die jaren is het beroep van architect nog niet beschermd. Pas door toedoen van onder andere bouwmeester Hendrik Berlage wordt het kaf van het koren gescheiden. Het zou echter nog bijna een eeuw duren alvorens dit geregeld is. Doel is de belangenbehartiging en versterking van de rechtspositie tussen opdrachtgever en aannemer/architect. Het zijn tevens de hoogtijdagen van de verzuiling. Elke zuil kent zijn eigen kerk, krant, omroep, politieke partij, vakbond, school, sportvereniging etc. Dit houdt onder andere in dat opdrachtgevers contact zoeken met gelijkgestemde architecten en aannemers. Ook bij de werving van personeel wordt erop toegezien dat alleen mensen uit de eigen 'zuil' worden aangenomen.

De Woningwet uit 1901, waarin bepaald wordt dat iedere gemeente een bouwverordening met minimale technische en hygiënische normen moet hebben, vormt indirect de aanzet voor verdere professionalisering van het architectenberoep. Het is in die dagen vrij normaal dat sommige aannemers/architecten tevens als risicodragend projectontwikkelaar optreden. Door gebruikmaking van eigen of geleend kapitaal bestaat de mogelijkheid om bouwprojecten te realiseren waarna de gereedgekomen panden verhuurd of verkocht worden. Voor dit doel worden specifiek bouwondernemingen opgericht. De handel in onroerend goed gaat zelfs zo ver, dat sommige architecten als makelaar optreden; sommige hebben zelfs zitting in de gemeenteraad.

Lokale situatie rond 1900

In de aangrenzende gemeenten van Arnhem zoals Oosterbeek en Velp genereren welgestelde opdrachtgevers bouwopdrachten. In Velp, dat behoort tot de

gemeente Rheden, ontstaat een villawijk ten noorden van de spoorlijn Arnhem-Zutphen. Al in 1865 krijgt Velp een stationsgebouw. De Arnheemsche Tramweg-Maatschappij verzorgt een buitenlijn naar Velp. Aanvankelijk met een paardentram; na 1912 vervangen door een elektrisch exemplaar.

In 1900 koopt plaatselijk architect W. Honig het huis Overbeek, een voormalige buitenplaats, uit speculatieve overwegingen. Hiertoe richt hij als directeur de NV Villapark Overbeek op. Als projectontwikkelaar verdeelt hij het landgoed in verschillende kavels voor huisvesting van welgestelde opdrachtgevers. Deze vennootschap wordt in 1915 door de aandeelhouders ontbonden, omdat inmiddels alle grond is verkocht. Het villapark is sinds enige jaren aangewezen als beschermd dorpsgezicht. In 1904 richt Honig samen met andere aandeelhouders een nieuwe vennootschap op: "Maatschappij tot Exploitatie van Bouwterreinen te Velp". Doel is de aankoop van landgoed Ma Retraite en ander onroerend goed om deze te exploiteren. De gesplitste percelen grond worden verkocht aan particulieren en aannemers. Bij de bouw van enige villa's speelt Honig eveneens een prominente rol.

Elegante woonhuizen

Verscholen achter een hoge heg vanwege inzicht staan op de **Dennenweg 1-3** hoek Bosweg twee gebouwen ontworpen door J.G.A. Heineman.

*Detail
voorgevel
Dennenweg
1-3
(1913)*

Beide panden uit 1913, waarvan één een voormalige winkel, zijn de moeite waard. De asymmetrische gevelindeling is typerend voor de Jugendstil; de gevels zijn opgetrokken in rode verblendsteen. Het linkerpand (nr. 1) is voorzien van een portiek met een hoefijzervormig open bovenlicht. Een driezijdige erker siert de linkergevel. De plattegrond van nr. 3 is ingewikkelder. Dit pand is onderkelderd en het winkelgedeelte is ondanks een woonfunctie onaangetast gebleven. De officiële entree ligt aan de rechterzijde en bestaat uit dubbele naar binnen slaande deuren, een vernieuwde toevoeging. In de dakschilden is ruimte gecreëerd voor dakkapellen. De panden staan te boek als gemeentelijk monument.

Evertsenlaan 3-5 (1906)

Op de **Evertsenlaan 3-5**, voorheen Prins Hendriklaan, ontwerpt Chr. Jansen in 1906 een vrijstaand blok van twee woningen. Deze timmerman/metselaar gebruikt kalkzandsteen in twee tinten. Hiermee schiept hij decoraties in de vorm van gevelbanden (twee uitvoeringen) en een fries onder de dakgoot. De entree van nr. 3 is rechts in de enorme portiek met een balkon op de verdieping. Let op de speciale vorm van het centrale gedeelte. De kapafwerking van de topgevel geheel rechts is in chaletstijl. De entree van nr. 5 is aan de rechterzijgevel onder een lessenaarsdak.

De vrijstaande villa 'Terre Neuve' (1903) in de **Havelaarstraat 3** (zie foto op pagina 4) is een opvallende verschijning; uitgevoerd in baksteen en grotendeels witgepleisterd. Afgezien van de gebruikelijke gevelbanden zijn de hoekaccenten in groen geglazuurde stenen opmerkelijk. De serre aan de voorgevel links is een origineel element. De bovenbouw (balkon) is een latere wijziging. De opdracht voor de villa Terre Neuve werd verleend aan opzichter, bouwkundige en aannemer Hendrikus Jacobs uit Velp.

In dezelfde straat staat op nr. 6 een villa naar ontwerp van architect A.R. Freem (1905). Opdrachtgever voor dit landhuis is baron E.W. Stoet. Ook dit onderkelderd pand is een combinatie met chaletstijl, afleesbaar aan de topgevel. Quasi vakwerk, verticaal latwerk en decoratief snijwerk in de windveren, zelfs de houten luiken voor de vensters zijn voorbeelden. Het samengestelde dak van dit rijksmonument is belegd met rode Tuile-du-Nord pannen en afgewerkt met een keramiek nokpiron.

Op de doorgaande weg naar Arnhem staat in de **Hoofdstraat 21** een vrijstaande villa. Het pand is in 1906 getekend door architect A. Jansen. De naam van het pand 'Huis in de weide' staat in de vorm van tegels in de topgevel links. Aan de rechterzijde bevindt zich een

*Tegelstrook
Huis in de
weide
(1906)*

opvallende tegelstrook met bloemmotieven. Een opmerkelijke driezijdige dakkapel siert het dakschild. Vermoedelijk is het pand van oorsprong een pension, momenteel is de begane grond in gebruik als tandartspraktijk.

Jan Luijkenlaan, blok van twee (1906)

In de **Jan Luijkenlaan 15-17** (voorheen Lindenlaan) staat een blok van twee vrijstaande huizen, die gezamenlijk een ensemble vormen. Voor deze panden is rood/roze en grijze kalkzandsteen gebruikt. In de zijgevels bevindt zich op zolderverdiepinghoogte een balkon. De gietijzeren balustrade met bloemmotief is eveneens toegepast op de balkons aan de voorgevel. Overigens is de onderpui van nr. 17 geheel gewijzigd. De combinatie met chaletstijl is zichtbaar aan de uitvoering van de topgevels. De hoef-ijzerboog als bouwelement is herkenbaar in de portieken en de balkonpartij van nr. 17. Helaas is de naam van de architect onbekend.

De monumentale vrijstaande en onderkelderde villa 'Mariposa' (Spaans voor vlinder) op de **Overbeeklaan 5** is een ontwerp van H. Zanten en dateert uit 1907. De naam staat prominent boven de entree in de vorm van een tegeltableau. De afbeelding van twee vlinders met gespreide vleugels is een verwijzing naar de naam van het pand. Alle vensters zijn uitgevoerd met roedenverdeling. Karakteristiek voor de tijdperiode zijn een drietal hoog opgemetselde schoorstenen voor de afvoer van kolenhaarden. De voorgevel met erker en serre aan de rechte rzijgevel geeft uitzicht op de vijver.

De vormgeving van de vrijstaande villa **Overbeeklaan 8** wordt in handen gegeven van architect Willem Honig (1902). Het resultaat is opmerkelijk. Bijvoorbeeld de uitvoering van de lateien op de verdieping, die voorzien zijn van een schubmotief. Hetzelfde geldt voor de motieven aan de bovenzijde van de jalouzieluiken (sneeuw klokje?), het snijwerk met bloemmotieven van de mansardekap. In de topgevel is een driedelig venster omgeven door quasi vakwerk. De dakschilden zijn belegd met antracietkleurige pannen.

De villa op verhoging **Overbeeklaan 12** is getekend door dezelfde architect en dateert uit 1902/03. Een traditioneler ontwerp waarbij soberheid voorop staat. Slechts de gevelbanden in groen geglaazuurde steen, de invulling van de trommelbogen en de bovenzijde van de houten serre vertonen versierende motieven. Voor de gevels past de architect baksteen op een plint (trasraam) van gesinterde steen in een donkere variant. Indrukwekkend zijn de overkragende houten dakgoten op klossen.

Villa Pretoria Rozendaalselaan (1903)

Architect Klaas van Rijsse, vooral bekend vanwege zijn werkzaamheden in Zuid-Afrika, is de bedenker van de gespiegelde dubbele villa 'Pretoria' (1903). De locatie is **Rozendaalselaan 33-35**. De entrees liggen in een segmentboogvormig portiek onder een lessenaarsdak

gedekt met bitumen leien. De langskanten en boogrand zijn afgewerkt met groen geglazuurde steen. De getoogde voordeuren zijn voorzien van glas net als zij- en bovenlichten. De smeedijzeren muurankers hebben naast een bouwkundig tevens een versierende functie. De sierlijke pironen op het dak zijn vervaardigd van zink. Qua bouwstijl (b.v. trapgevels) worden deze huizen gerekend tot een combinatie van Jugendstil met neorenaissance.

Iets verderop op de **nrs. 47-49** staat een soortgelijk ensemble. Ook hier wordt asymmetrie toegepast en door de gespiegelde uitvoering vormt het een geheel. Imposant zijn de houten serres over de volle breedte van het risalerend (vooruitspringend) geveldeel. Door het gebruik van contrasterende verf worden de geometrische motieven in de serreonderzijde extra geaccentueerd. Het opschrift 'Frenia' boven beide voordeuren is verdwenen.

De **Schonenbergsingel** vormt een van de lanen van het voormalige villapark 'Ma Retraite'. Op **nr. 3** staat de vrijstaande 'Villa Charlotte' naar ontwerp van B. Kleinstarink (1907). De naam van het pand wordt in

Schonenbergsingel 7, oorspronkelijk een schoolgebouw (1910)

sierlijke letters afgebeeld op het tegeltableau in de topgevel. Vermeldenswaard aan dit pand zijn de smalle segmentboogvormige trommelbogen, die opgevuld zijn met tegeltableaus voorzien van bloemmotieven. Het metalen hekwerk rond het balkon op de driezijdige erker is van latere datum.

Op dezelfde singel staat op **nr. 7** een woning, die oorspronkelijk bedoeld is als schoolgebouw voor jonge meisjes uit Velp en omgeving. Het onderkelderde pand ligt op een verhoging, zodat de entree slechts bereikt kan worden via de trap. Bijzonder voor die tijd is Honigs toepassing van spouwmuren. Indrukwekkend is het samengestelde dak belegd met antracietkleurige dakpannen.

Op de **Vijverlaan 2** staat een sterk gewijzigd pand uit 1909 van een onbekende architect. Aan de voorgevel aan de Hoofdstraat is flink verbouwd; hierdoor zijn onder andere de jaloezieluiken van de balkonpartij verdwenen. Oorspronkelijk is het hoekpand opgetrokken in baksteen met gevelbanden. Thans is het glad afgewerkt door een pleisterlaag. Imposant is de elegante metalen dakafwerking van het torendeel links.

Winkelpanden met bovenwoning

Bij het pand **Hoofdstraat 67** valt door een oplettende passant aan details te ontdekken, dat deze winkel uit de Jugendstilperiode dateert. Boven de ijzeren puibalk, afgezet met rozetten, prijkt op de hoek een kwartrond tegeltableau met floraal en zweeps slagmotief. Ook de toepassing van de decoratieve bricorna-steentjes met motief vormen een aanwijzing.

Vijverlaan 2: oorspronkelijke (1909) en huidige situatie

Bedrijfspanden

Wellicht dat de rangschikking van een religieus gebouw onder de categorie bedrijfspanden de wenkbrouwen bij de lezers doet fronsen. Rooms-katholieke kerken worden rond 1900 vooral gebouwd in de Romaanse of gotische traditie. Andere kerkgenootschappen gaan iets vrijer met de vorm om. Zo ook de Nederlandse Protestanten Bond. De zaalkerk in de **Dr. Fabiusstraat 12**, een ontwerp van C. Bok, dateert uit 1905. De opvallende omlijsting van de entree bestaat aan de bovenzijde uit een fors tegeltableau met het bouwjaar. Aannemer van het pand is J.H. Jansen. Fel contrasterend met de toegepaste baksteen zijn de gepleisterde vlakken in de twee kopgevels. De dakdelen zijn belegd met leien in Rijndekking en afgewerkt met zinken pironen.

Lokale aannemers en architecten

A.R. Freem (1853-1921)

Arie Reinier Freem wordt in maart 1853 te Arnhem geboren. Deze architect is onder andere verantwoordelijk voor een villa in Velp (1905) en een herenhuis in Arnhem (1906). Hij werkt aanvankelijk in neostijlen. Hij vormt omstreeks 1911 samen met zijn jongere collega Gustav Bremer een architectenbureau onder de naam 'Freem en

Bremer'. Het kantoor is gevestigd aan de Prins Hendrikstraat 63 te Arnhem. Het duo is verantwoordelijk voor verschillende landhuizen in de omgeving van de Gelderse hoofdstad. Freem overlijdt in november 1921 te Arnhem.

J.G.A. Heineman (1889-1959)

Johan Gerard Heineman wordt in juni 1889 in Velp geboren. Hij volgt een opleiding aan de Polytechnische School in Delft en werkt enige tijd op het bureau van de grote bouwmeester Berlage in de hoofdstad. Heineman is verantwoordelijk voor een voormalige winkel met woning en naastgelegen woning in Velp. In 1915 woont hij vermoedelijk aan de Kerkallee. Heineman overlijdt in juli 1959 in zijn geboorteplaats. Zijn zoon Willem treedt in de voetsporen van zijn vader.

W. Honig (1855-1927)

Willem Honig wordt in maart 1855 in Koog aan de Zaan geboren. Hij is gedurende een periode gemeentearchitect te Velp. Tevens is hij in 1900 oprichter van N.V. Villapark Overbeek en medeoprichter van de N.V. Maatschappij tot Exploitatie van Bouwterreinen te Velp in 1904. In datzelfde jaar wordt hij gemeenteraadslid. Honig is als projectontwikkelaar en architect betrokken

bij de bouw van een aantal villa's op de voormalige landgoederen Overbeek en Ma Retraite. Ook een school voor jonge dames in de Schonenbergsingel behoort tot de objecten. Hij overlijdt in september 1927 te Velp.

C. Jansen (1863-1932)

Christiaan Jansen wordt op 16 augustus 1863 in Gendringen geboren. Deze timmerman/metselaar is onder andere verantwoordelijk voor twee woningen in Velp. Aanvankelijk woont Jansen aan de Schuinscheweg. Vanaf 1898 betreft hij een woning in de Oranjestraat A439. Jansen overlijdt te Velp op 17 september 1932.

H. Jacobs (1869-1947)

Hendrik Jacobs, zoon van een timmerman, wordt op 25 maart 1869 te Velp geboren. Hij aanvaardt als aannemer o.a. de opdracht voor de villa Terre Neuve in de Havelaarstraat in zijn geboorteplaats. Hij is vanaf 1902 een periode docent bouwkundig tekenen aan een school in Dieren.

B. Kleinstarink (1862-1945)

Barend Kleinstarink wordt in april 1862 in Velp geboren als zoon van een timmerman. Junior is onder andere de ontwerper van de villa 'Charlotte' in zijn geboorteplaats. Hij overlijdt in april 1945 in Velp.

K. van Rijsse (1860-1941)

Klaas van Rijsse wordt in januari 1860 in Zaandam geboren. Als architect verzorgt hij de tekeningen voor de dubbele villa 'Pretoria' in Velp (1903) Hij werkt gedurende het laatste decennium van de 19e eeuw in Zuid-Afrika. Op aanwijzing van collega Sytze Wierda (benoemd tot staatsingenieur en architect) krijgt Van Rijsse een betrekking.

In 1889 onderbreekt Van Rijsse zijn werkzaamheden voor de Zuid-Afrikaanse regering en gaat hij een kortstondige werkrelatie aan met collega J.E. Vixseboxse. In 1900 keert hij terug naar zijn land. Hij woont vervolgens in een van de drie dubbele huizen op de Rozendaalselaan. Van Rijsse overlijdt in november 1941 te Velp.

H.H. van Zeggeren (1882-1974)

Hendrikus Hermanus (Hein) van Zeggeren wordt in december 1882 in Velp geboren. Na de HBS leert hij het vak bij de plaatselijk architect W. Honig. Het duo werkt tot 1903 onder andere samen aan de aanleg van een villapark op het landgoed Overbeek. In maart 1903 vertrekt van Zeggeren naar Ermelo; in de zomer van 1906 vestigt hij zich als architect in Harderwijk. De samenwerking in het architectenbureau Arti met de 10 jaar oudere collega Louis van Essen moet uit deze periode stammen. In 1909 vertrekt Van Zeggeren naar Gorinchem, omdat hij in deze plaats de functie van gemeentearchitect aanvaardt. In 1919 volgt zijn aanstelling als gemeentearchitect in Den Haag. Van Zeggeren overlijdt op 13 juli 1974 in zijn geboorteplaats.

Over de auteur

Arno Weltens (1948, Den Haag) was gedurende twaalf jaar werkzaam als binnenhuisarchitect. Volgde de HBO-opleiding museologie aan de Reinwardt Academie te Leiden. Was vervolgens zes jaar chef rekvisieten bij de NOS in Hilversum. Gedurende de periode 1993-2005 werkzaam als vormgever bij het Nederlands Omroepmuseum, het huidige Beeld en Geluid. Publiceerde over diverse onderwerpen, zoals blikken speelgoed, musea, omroep, architectuur, sierkunstenaar Theo Colenbrander. Was een decennium voorzitter van de stichting 'Behoud Nederlandse Jugendstilarchitectuur'.

Beeldmateriaal

De afbeeldingen zijn - m.u.v. de afbeelding Hoofdstraat 67 - door de auteur zelf gemaakt.

ROOMBOTERFABRIKANT CORNELIS PIETER SIMONSZ

Jos Leeman

Eind negentiende eeuw vonden tal van ontwikkelingen plaats op het gebied van melk, roomboter en kaas-productie. Het was de periode van overgang van zuivelbereiding op de boerderij naar de fabriek. Er ontstonden veel kleine zuivelfabriekjes. De stoom-roomboterfabriek van Cornelis Pieter Simonsz was in 1891 de eerste in de regio Doesburg, Drempt, Keppel, Hummelo.

Cornelis Pieter Simonsz werd geboren in Harlingen, op 28 januari 1856. Hij trouwde in 1881 met Petronella Eva Gerharda van Lockhorst (geboren in 1858, Amersfoort). Zij was de dochter van Wouterus Cornelis van Lockhorst en Martha Françoise van Lockhorst. Ze woonde van 1862 tot 1881 met haar ouders en oudere zus Adriana Sophia Apollonia in Dieren. Vader Wouterus Cornelis van Lockhorst was jarenlang huisarts in Dieren en een bekende persoonlijkheid in het dorp en omgeving. Onbekend is hoe het contact tussen Simon uit Harlingen en Petronella uit Dieren tot stand is gekomen. Na het huwelijk, dat in de gemeente Rheden werd gesloten, gingen zij in Harlingen wonen. Simon was van beroep

handelaar in roomboter. Zijn schoonzus Adriana van Lockhorst trouwde een jaar later (1882) met kandidaat-notaris Everhardus Gerhardus van Senden. Hij werd notaris in Dieren en ging met zijn echtgenote wonen in de Tramstraat. We nemen aan dat de families Simonsz, Van Senden en Van Lockhorst goede contacten met elkaar onderhielden.

C.P. Simonsz en P.E.G. van Lockhorst

Cornelis en Petronella Simonsz-van Lockhorst hebben in Dieren gewoond van 1896 tot 1906, op huisnummer A 289, later Arnhemsestraatweg 3, nu Doesburgsedijk 11 in Dieren. Het pand was voor de verbouwing tot herenhuis, herberg De Kroonprins. Het echtpaar huurde de woning van buurman Jan Brinkhorst, die in het naastgelegen huis woonde.

Van Harlingen naar Doesburg

Eind negentiende eeuw vonden tal van ontwikkelingen plaats op het gebied van melk, roomboter en kaas-productie. Het was de periode van overgang van zuivelbereiding op de boerderij naar de fabriek. Het gebruik van stoommachines en centrifuges bevorderde de fabrieksmatige boter- en kaasproductie. Er ontstonden veel kleine zuivelfabriekjes. De stoom-roomboterfabriek van Cornelis Pieter Simonsz was in 1891 de eerste in de regio Doesburg, Drempt, Keppel, Hummelo. We weten niet waardoor de roomboter exporteur Simonsz uit Harlingen in Doesburg is terecht gekomen. Een reden zou de woonplaats Dieren van zijn echtgenote en het netwerk van de families Van Lockhorst en Van Senden geweest kunnen zijn. Cornelis Simonsz oriënteerde zich al in 1890 op de mogelijkheden voor het starten van een

Ingang Dieren rond 1900, kruispunt Tramstraat-Hogestraat-Arnhemsestraatweg met tramrails naar Doesburg, Velp en de Tramstraat. Eerste huis links, Arnhemsestraatweg 3, woonhuis echtpaar Simonsz-van Lockhorst, tweede huis woon-winkelpand van Jan Brinkhorst en Christina Bitters, Tramstraat 1.

boterfabriek in Doesburg. In de Graafschap Bode van 21 juni 1890 staat een uitvoerig verslag van een bijeenkomst van de leden van de onderafdeling 'Olden-Keppel' der Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw en de heer Simonsz uit Harlingen, bij kastelein Hendriks in Drempt. Simonsz gaf aan voor eigen rekening een boterfabriek te beginnen, mits er voldoende boeren zouden zijn die melk wilden leveren. Over de prijs voor de te leveren melk werd geen overeenstemming bereikt. Ondanks de weinig enthousiaste reacties van de aanwezige boeren besloot Simons toch door te gaan.

Advertentie in de Arnhemse Courant 1891, roomboter van Simonsz ook in Dieren verkrijgbaar.

Gebouwen op de Contre Escarpe, vanaf links de Gasfabriek en Watertoren, in de cirkel de voormalige Roomboterfabriek van Simonsz, onder de IJssel, midden Bleekersgracht, boven de technische school, in Doesburg 1928.

Hij kocht in 1890 van Gerrit Jan Hietbrink, 'waschbleeker uit Doesburg', weigronnd op de Contre Escarpe in Doesburg. Een gedeelte van de natuurpleek Sectie B perceel 96 van Hietbrink werd eigendom van C.P. Simonsz. Na de koop werd zijn deel Sectie B perceel 593, de kosten waren 613,50 gulden. Hierop liet hij een stoomzuivelfabriek met woning bouwen, kosten 5121 gulden. Op 20 mei 1891 begon de Geldersche Roomboterfabriek met de boterproductie. De melklevering kwam maar moeilijk op gang.

Cornelis Simonsz en zijn echtgenote gingen in 1891 van Harlingen naar de woning bij de fabriek aan de Contre Escarpe in Doesburg. In 1896 verhuisde het echtpaar naar Dieren, Arnhemsestraatweg 3. Een bedrijfsleider ging

wonen bij de fabriek. Het kostte Simonsz veel moeite voldoende melk te krijgen voor de boterproductie. In dagbladen in de regio adverteerde hij om zijn roomboter aan de man te brengen en er kwamen oproepen aan boeren in de regio om bij hem melk te leveren.

Naamloze Vennootschap

Er gebeurde veel in 1906 met het bedrijf in Doesburg en de woonsituatie in Dieren. Cornelis Simonsz en zijn echtgenote Petronella van Lockhorst verhuisden van Dieren naar Den Haag en de Geldersche Roomboterfabriek werd een naamloze vennootschap. Bij notaris Van Hanswijk Pennink in Doesburg werd op 13 februari 1906 een akte van vennootschap opgesteld tussen Cornelis Pieter Simonsz (boterfabrikant, wonend in Dieren) en Simon Gerhardus Zwart (directeur van een boterfabriek, wonend in Winsum). Door vennoot Simonsz werd ingebracht de roomboterfabriek met daaraan verbondene woning en de grond, waarop die staan gelegen te Doesburg tussen de Contre Escarpe en de rivier de IJssel kadastraal bekend in de gemeente Doesburg in Sectie B onder het nummer 593, ter grootte van tien are tachtig centiare. Door vennoot Zwart werden in de vennootschap alleen zijn nijverheid en vlijt ingebracht. Een moeilijk te begrijpen besluit van Cornelis Simonsz. Mogelijk verliep de productie in Doesburg van roombotermatig door gebrek aan melk van toeleverende boeren en was de hoop gevestigd op de deskundigheid van Zwart voor een betere bedrijfsvoering. Maar het werd geen succes.

Contre Escarpe met rails en rechts de Bleekersgracht, Doesburg 1915. Eerste huis links nr. 12, gebouwd in 1907 (heden gemeentelijk monument). Midden, woning en fabriek van C.P. Simonsz, gebouwd in 1890 en de watertoren uit 1913.

Einde van de Roomboterfabriek

Toen afgescheiden melkleveranciers van de boterfabriek in Steenderen in Hoog-Keppel een eigen stoomzuivelfabriek kregen, droogde de melkstroom voor de ‘Geldersche Roomboterfabriek’ op en moest deze na bijna 25 jaar stoppen.

Het onroerend goed werd bij inzet en toeslag door notaris Voorhorst in Doesburg geveild in juni 1915 en verkocht voor 5700 gulden aan de gebroeders Schmitt, Willem Karel wonend in Doesburg, Gerrit Johan Herman wonend in Enschede. Bij de verkoop waren Simonsz en Zwart niet aanwezig. Simonsz woonde in Den Haag, (‘zonder’) beroep en Zwart woonde in Groningen en was inmiddels directeur van een wasserij. Zij lieten de verkoopakte ondertekenen door een gemachtigde. De inventaris van de fabriek en woning was al begin februari 1915 door een deurwaarder geveild.

In oktober 1915 werd bij notaris Voorhorst in Doesburg de vennootschap van koophandel onder de firmanaam ‘Geldersche Roomboterfabriek C.P. Simonsz’ gevestigd in Doesburg ontbonden. De akte werd ondertekend door S.G. Zwart ‘directeur ener wasinrichting wonend te Groningen’ en een gemachtigde voor C.P. Simonsz, ‘zonder beroep en wonend in Den Haag’.

De Doesbursche Zeepfabriek

De Doesburgsche Zeepfabriek W.K. Schmitt & Co was producent van zachte zepen. Deze was in 1908 in een pand aan de Koetsveldstraat opgericht door Johan Herman Schmitt. Het bedrijf verhuisde naar de voormalige roomboterfabriek van Simonsz, Contre Escarpe D 28. De zeepfabriek werd volgens de Kamer van Koophandel in 1926 weer opgeheven.

Terug naar Dieren

Petronella E.G. van Lockhorst is in 1934 in Bakkum, gemeente Castricum, overleden en in Dieren op de oude begraafplaats aan de Harderwijkerweg begraven. Op de aangifte van haar overlijden staat dat zij nog woonachtig was in Den Haag. Cornelis P. Simonsz is in 1948 in Ellecom gestorven en begraven in het graf bij zijn echtgenote. Op dezelfde begraafplaats liggen de ouders van Petronella, haar zus Adriana met diens echtgenoot notaris Van Senden en een zus van haar moeder. Over de Haagse tijd van het echtpaar zijn tot nu toe weinig gegevens bekend. Ze zijn kinderloos gebleven en hebben er samen van 1906 tot 1934 op verschillende adressen gewoond.

Bronnen

J.W. Van Petersen en W. Zondervan, *Oude ambachten en bedrijven achter Rijn en IJssel*, Zutphen 1972

W. Zondervan, *Doesburg in oude ansichten deel 1*, Zaltbommel 1971

Jos M.C. Lankveld, *Zuivelfabrieken kwamen en gingen*, Elst 2012

P.G.J. Breukink, Dieren, *Spankeren en Laag-Soeren in oude ansichten*, Zaltbommel 1976

Gelders Archief Arnhem: bevolkingsregister, woningkaarten Dieren; akten van notarissen Voorhorst, Van der Boon, Van Hanswijk Pennink uit Doesburg

Kadaster archiefviewer, leggerartikelen gemeente Doesburg

Beeldmateriaal Rob Haanappel, Angerlo

Ansichtkaartencollectie Jos Leeman

Delpher kranten

*Jos Leeman overleed op 13 mei 2023. Hij heeft meerdere artikelen nagelaten die we nog graag plaatsen in *Ambt & Heerlijkheid*.*

ONTRAFELD VERLEDEN

EEN ONBEKENDE GESCHIEDENIS VAN EEN VELPSE PASTOOR

Op basis van het onderzoek van Berrie Ruijling

Op 2 november 2023 vond op de R.K. Begraafplaats Bergweg in Velp de jaarlijkse Allerzielenviering plaats. Het thema van deze viering was ‘Ontrafeld verleden’. Dit had betrekking op gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog, gebeurtenissen met een directe relatie naar de rol van de Velpse pastoor Jansen. Maar in Velp was deze rol tot de zomer van 2023 volstrekt onbekend.

Het verhaal start met een mailtje dat in juni 2023 binnenkomt via de website van de begraafplaats aan de Bergweg: “L.S. Jansen is een paar jaar geleden herbe-graven op deze begraafplaats lees ik. Hij speelde in de oorlog in Sneek een belangrijke rol bij de smokkel van Joodse kinderen vanuit Amsterdam. In totaal hebben ze zo een kleine honderd het leven gered. Vermeldenswaard lijkt me.” Was getekend Hessel de Walle.

Deze korte mail was voor Berrie Ruijling (de voorzitter van de ‘Stichting Behoud RK Begraafplaats Bergweg Velp’) de aanleiding om verder onderzoek te doen. Via dit onderzoek werd duidelijk dat pastoor Jansen (in de oorlog nog kapelaan Jansen in Sneek) een belangrijke rol had in een netwerk rondom de redding van meer dan 1000 Joodse kinderen. In Velp wist men hier niets vanaf.

Pastoor Jansen

In zijn toespraak tijdens de Allerzielenviering ging Berrie Ruijling dieper in op het leven van pastoor G.M.A. Jansen en zijn tot nu toe onbekende rol tijdens de oorlog: “Wij kennen pastoor Jansen als pastoor van onze kerk in de Emmastraat van 1956 tot 1974 en later als emeritus pastoor van het Jagthuis. Hij was de opvolger van de legendarische pastoor Schaars, een verzetsheld waar veel over bekend is. Van pastoor Jansen wisten wij eigenlijk veel minder. Ik herinner me hem als een statige, enigszins afstandelijke verschijning met een welluidende stem. Iemand waar je eerbied voor had, want hij was de pastoor van Velp. Ik kende zijn voornaam toen niet. Onze pastoor Jansen was in 1943 een kapelaan in Sneek. De parochie

*Gérard Jansen
toen hij nog
kapelaan was
in Sneek*

van kapelaan Gérard Jansen in Sneek telde 1750 leden en werd geleid door pastoor en deken Van Galkom. De kapelaan was zeer actief in de hulp aan onderduikers.

Friesland

Ook heeft hij een belangrijke rol gespeeld bij de smokkel van Joodse kinderen vanuit Amsterdam. De grootschalige smokkel van Joodse kinderen uit Amsterdam naar de provincie wordt in de geschiedschrijving het *Kinderwerk* genoemd. Onder die naam zijn in 1943 naar schatting meer dan duizend Joodse kinderen van de dood gered. De reddingsacties werden vaak uitgevoerd door jonge vrouwelijke studenten die de kinderen vanuit Amsterdam naar onderduikadressen in de provincie brachten. Friesland was niet alleen de eerste regio waar kinderen

werden ondergebracht, maar in Friesland zijn ook de meeste kinderen opgevangen. De volgende vier personen hebben hier een grote rol in gespeeld: student Piet Meerburg, zijn nicht de hervormde hulp-predikante Mia Coelingh, de doopsgezinde dominee Willem Mesdag en de katholieke kapelaan Gérard Jansen.

Vaak benaderde de kapelaan gemeenteleden na de preek of de eucharistieviering om kinderen in huis te nemen. Hij ging, naar verluidt, zelfs zover dat hij parochianen in de biechtstoel benaderde. Hij heeft over zijn tijd in Sneek weinig verteld. Blijkbaar vond hij het niet de moeite waard. Zelfs zijn naaste familieleden wisten niet van zijn rol in de oorlog. In Sneek is, als eerbetoon, een straat naar hem vernoemd: de Kapelaan Jansenstrjitte. Ieder mens is bijzonder, maar sommigen zijn extra bijzonder omdat ze iets gedaan hebben wat vermeldenswaard is. Daar hoort Gérard Jansen zeker bij.”

Het Kinderwerk

In een roerig en gevaarlijk Amsterdam, waar de Duitse bezetter in een jaar tijd de Joodse gemeenschap van 80.000 zielen wil wegvagen, worden Joodse ouders benaderd met de vraag of ze hun kinderen in veiligheid willen brengen. Soms staan ouders hun kinderen thuis af voordat ze worden opgepakt. Maar de meeste kinderen worden uit de crèche tegenover de Hollandsche Schouwburg aan de Plantage Middenlaan gesmokkeld. Daar zijn ze na een razzia opgeborgen, wachtend op deportatie naar de vernietigingskampen. Friesland neemt in deze bijzondere geschiedenis een prominente plek in. Het is niet alleen de eerste regio waar kinderen naartoe gaan, Friesland neemt ook het grootste aantal op. Kapelaan Jansen had bij deze opvang dus samen met Piet Meerburg, de hulp-predikante Mia Coelingh en dominee Willem Mesdag een belangrijk aandeel.

De route

De kinderen bereiken Friesland via drie smokkellijnen. Onder begeleiding van studentes reizen ze van Amsterdam via Enkhuizen met de boot naar Stavoren. Of de

tocht gaat met de veerdienst (Lemmerboot) van Amsterdam naar Lemmer. Of over het veel gevaarlijker spoor via Utrecht en Zwolle. Eenmaal in Friesland wordt het kindje soms eerst geblondeerd voordat de reis verder gaat. Een poosje later ontstaan er ook smokkelroutes naar Limburg en Overijssel. In veel gevallen wordt in Amsterdam vanaf die tijd al een scheiding aangebracht. De Joodse kinderen met een donker uiterlijk gaan vaak naar Limburg omdat ze minder opvallen tussen de zuiderlingen. Door de onderduikhelpers worden ze aangeduid met het codewoord koffiesurrogaat. De blonde kinderen oftewel theesurrogaat passen beter in Friesland en Overijssel.

*In Sneek is een straat
vernoemd naar
Kapelaan Jansen*

‘Jan Zwart’

Vaak na de preek of de eucharistieviering benaderden de drie geestelijken in Friesland hun gemeenteleden om kinderen in huis te nemen. En kapelaan Gérard Jansen stelde deze vraag dus waarschijnlijk zelfs in de biechtstoel. De kapelaan is zeer actief in de onderduikhulp. Naast zijn contacten met Coelingh, Mesdag en Meerburg ontstaat er rond hem ook nog een ander netwerk van helpers en contacten waar Joodse kinderen konden worden geplaatst. In het betreffende boek komt hij naar voren als iemand die absoluut niet bang was, dit in tegenstelling tot zijn pastoor die beslist niet mocht weten van zijn ondergrondse activiteiten. Meerburg beschrijft hem later als volgt: “Ik herinner me Jansen. Die kwam op het station en dan had hij in de panden van zijn priesterkleed allemaal pakjes boter voor ons meegenomen. Zo’n vent was dat. Echt een geweldige man”. En Coelingh voegt daaraan toe: “Hij had als schuilnaam Jan Zwart. Hij had zeer veel gevoel voor humor en medemenselijkheid. De eerste keer dat hij in functie was, was het een volwassen Joodse man die door hem naar een onderduikadres werd gebracht. En dat ging in een bakkerskar die hij daarvoor gecharterd had. Dus die kapelaan had een bakker gecharterd: ‘Geef mij je kar

eens!’ En zo ging die Joodse man in de bakkerskar. Een bakkerskar met een klep en die klep ging dicht. Zo heeft hij die Joodse man naar zijn onderduikadres gebracht. Hij was ontzettend vindingrijk en wist overal raad op.”

Omslag van een boek van J.E.Bazuin met verhalen over Joodse onderduikkinderen in Sneek

Een onbekende geschiedenis van een bescheiden pastoor die over zijn belangrijke rol in de oorlog in Velp nooit iets heeft verteld, terwijl er zonder meer veel momenten zijn geweest waarop dit ter sprake had kunnen komen.

Bronnen

www.joodsekinderen.nl

Boek 'Omdat hun hart sprak' van Bert Jan Flim
'Memoriaal Onze Lieve Vrouw Visitatie'

Onderzoek door Berrie Ruijling

IJsselsteentjes

Cees Ursem

U kent ze vast wel, die kleine meestal gele straatsteentjes. Ze waren van klein formaat; 180 x 90 x 4,5 cm. Vaak zie je ze nog in paadjes langs oude boerderijen maar ook als metselsteen werden ze wel gebruikt. IJsseltjes of geeltjes of vierlingen werden ze ook wel genoemd.

Maar waar werden ze nou gemaakt?

Langs de IJssel bij Rheden en verder naar het noorden stonden vele steen-fabrieken maar daar werden toch alleen stenen van het soort 'Waalformaat' (210 x 100 x 50 mm) gebakken?

Het antwoord is simpel: IJsselsteentjes werden niet aan de Gelderse IJssel maar aan de Hollandse IJssel gebakken. Daar stonden rond 1830 wel 28 steenovens. De gele kleur komt van het hoge kalkgehalte in de klei. Toen door de veranderde woningbouwwet (begin 1900) de dikte van de muren en puin moest veranderen, werden de metselsteentjes meer en meer als klinkers gebakken en als (sier)straatsteen gebruikt. De afmeting kon variëren; 150 x 65 x 3,5 mm en 210 x 100 x 50 mm kwam ook voor.

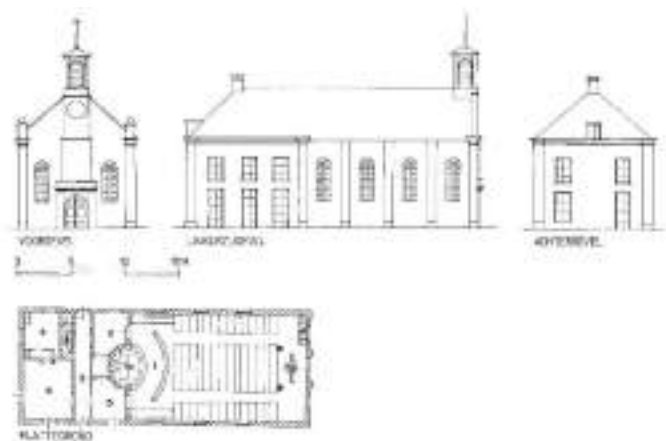
Ook langs het gemeentehuis in Rozendaal vind je aan de Kerklaan een mooi straatje met de gele ijsselsteentjes

ST. BONIFATIUS, EEN WATERSTAATSKERK

Nelleke den Boer-Pinxter

Het eerste echte R.K. kerkgebouw dat na de reformatie in Velp heeft dienstgedaan als kerk/pastorie stond aan de Emmastraat links van de huidige kerk en was opgedragen aan St. Bonifatius. Helaas is er weinig bekend van het gebouw. Het was een zogenaamde Waterstaatskerk, dit is de benaming voor Nederlandse kerkgebouwen die tussen 1824 en 1875 onder toezicht (en soms ook naar ontwerp) van ingenieurs van Rijkswaterstaat werden gebouwd. Het toezicht van overheidswege lag hier bij de ingenieur van Waterstaat M.H. Conrad. De invloed van deze overheidsfunctionaris zal beperkt zijn geweest tot het technisch doorlichten van het plan. Bouwmeester Hoorneman uit Elst was een meester-timmerman en aannemer, die bij de bouw van de Waterstaatskerk in Elst in 1842 al zijn sporen verdiend had en ook de St. Bonifatius in Velp bouwde.

Gevels en plattegrond van de St. Bonifatiuskerk

De St. Bonifatius was een bakstenen kerk van bescheiden omvang, met de ingang aan de korte zijde. Doordat de ingangsevel boven de toegang over de hoogte van twee geledingen iets naar voren sprong, leek het alsof het kerkgebouw een slank ingebouwd torentje bezat. Aan weerszijde zaten rondboogvensters. Het kerkship had

een verdeling in vier gelijke vlakken met rondboog vensters die gelijk waren aan die in de ingangsevel. Aan de lange zijden was een duidelijk onderscheid gemaakt tussen het kerk- en het pastoriegedeelte, dat twee woonlagen had.

Men kwam de kerk binnen in een klein portaal dat onder het orgelbalkon was aangebracht. Twee deuren aan de zijkant gaven toegang tot een ruimte met drie rijen banken. In totaal ruim 150 zitplaatsen. Een vierde van de ruimte werd ingenomen door het priesterkoor, dat in het midden werd afgesloten door een halfronde absis. Rechts hiervan was een deur naar de sacristie. De muren waren geleed door middel van op hoge sokkels staande pilasters met kapitelen van de Ionische orde.

Na de bouw van de Onze Lieve Vrouw Visitatiekerk in de Emmastraat in 1885 werd de Waterstaatskerk grotendeels gesloopt en verbouwd tot pastorie volgens ontwerp van architect J.W. Boerbooms. Het kruis van de oude kerk prijkt nog steeds op het dak! Toen op de hoek van de Nieuwstraat en de Emmastraat een nieuwe pastorie was gebouwd, werd het zusterhuis. Het pand is nu een woonhuis.

De voormalige pastorie met op het dak nog het kruis dat oorspronkelijk op het torentje van de St. Bonifatiuskerk stond

“ERFGOED IS VAN ONS ALLEMAAL”

Marianne van Delden

Het is 2 november 2023. Storm Ciarán raast over Nederland: code oranje. De oude bomen van landgoed Middachten kraken, hun takken zwiepen in de wind, de regen striemt tegen de ramen van het kasteel. Maar binnen is het warm, de open haard brandt, de kroonluchters stralen, er staan prachtige boeketten, de ontvangtkamers in optima forma. Feest! Nou ja, ‘feest’? Marjolein Sanderman beëindigt haar werk als beleidsadviseur cultuurhistorisch erfgoed bij de gemeente Rheden.

De sprekers tijdens deze afscheidsreceptie zijn duidelijk en unaniem: we nemen afscheid van ‘een vrouw met een enorme kennis van zaken, een verbinder’ (burgemeester Carol van Eert), ‘iemand in wie je veel vertrouwen kunt hebben en met wie een goede relatie is opgebouwd’ (Franz graaf zu Ortenburg van Middachten) en ‘een baken van continuïteit, die het belang van de zaak boven de regels stelt’ (rentmeester Age Fennema van Middachten).

Groei

Marjolein heeft ruim 28 jaar bij de gemeente Rheden gewerkt en in die tijd is er veel veranderd. Eerst vormde ze, telkens met één collega, een ‘tandem monumentenzorg’. Pas later kwamen er nieuwe medewerkers bij: Julie Roselle en Henk Hooegeven. “Wij hadden alle drie zo’n beetje hetzelfde DNA: creatief, gericht op nieuwe dingen”, zegt Marjolein. Zo ging Henk aan de slag met de communicatie, want wat de gemeente deed op het gebied van erfgoed was voor de buitenwacht niet altijd even goed zichtbaar. Met behulp van social media en de digitale Nieuwsbrief Erfgoed Rheden konden en kunnen geïnteresseerden op de hoogte blijven van de laatste ontwikkelingen.

En nu, in 2024, werken er vijf gedreven erfgoedadviseurs onder leiding van Irene Velthuis: het Team Omgevingskwaliteit. Zij houden zich niet alleen bezig met de 757 beschermde monumenten (waarvan 212 rijksmonumenten) binnen de gemeente, maar ze zetten zich (samen met de eigenaren en andere betrokkenen) in voor een breder belang: het in stand houden en het onderhoud van ons hele cultuurhistorische erfgoed. Dat zijn dus de

zogeheten rode monumenten (huizen, kastelen, maar bijvoorbeeld ook hekwerken), groene monumenten (oude landgoederen, begraafplaatsen), archeologisch erfgoed en immaterieel erfgoed (de verhalen van de inwoners).

Ondernemer in vaste dienst

Terug naar het begin, 1995, het jaar waarin Marjolein Sanderman in dienst trad.

“Ik was 37 en ik dacht: dit doe ik een paar jaar en dan ga ik weer door naar iets anders. Ik was aangesteld als

juridisch medewerker monumentenzorg en mijn eerste opdracht was het aanwijzen van gemeentelijke monumenten. Maar in de loop der jaren dienden zich telkens nieuwe kansen en projecten aan; zo kon ik keer op keer een andere invulling geven aan m'n baan. Naast de alledaagse zaken, die natuurlijk ook onderdeel van mijn werk uitmaakten, kreeg ik zoveel vrijheid, zoveel ruimte, ik was een soort ondernemer in vaste dienst. Daardoor heb ik nooit het gevoel gehad dat ik één baan had in Rheden."

BNG Bank Erfgoedprijs

In de jaren '80 veranderde er nogal wat in het monumentenbeleid in Nederland. Voor zaken aangaande rijksmonumenten moesten eigenaren niet meer bij de Rijksdienst zijn, maar bij de gemeente. Tegelijkertijd werd beleid ontwikkeld ten aanzien van gemeentemonumenten. Rheden wees deze taken in eerste instantie toe aan zittende medewerkers; zij deden monumentenzorg naast hun reguliere werkzaamheden. Marjolein was een van de eersten die er een dagtaak aan had. Even leek het erop dat haar werk maar van korte duur zou zijn, want bij de bezuinigingsmaatregelen van 1997 (de zogeheten Perspectiefnota) dreigde het hele gemeentelijke monumentenbeleid te sneuvelen. Zo ver kwam het

De Erfgoedprijs 2019, Marjolein met de cheque van € 25.000

gelukkig niet, en nu, ruim 25 jaar later, weten we: we zorgen als gemeente heel goed voor ons erfgoed. Dat vinden we niet alleen zelf, dat vinden instanties, collegagemeenten en overheden om ons heen ook. Dat we in 2019 de BNG Bank Erfgoedprijs ter waarde van € 25.000 hebben gewonnen (er waren vier gemeenten genomineerd) zegt toch ook wel wat. De jury was lovend over de manier waarop Rheden met haar erfgoed omspringt.

Zonder vrijwilligers lukt het niet

Marjolein gaat daar graag dieper op in. "Die prijs hebben we gewonnen omdat wij, als niet zo grote gemeente, toch heel veel dingen doen. Maar dat kan alleen dankzij de inzet van al die vrijwilligers. We doen het samen met de eigenaren, erfgoed is van ons allemaal. Een prachtig voorbeeld: de Open Monumentendagen Rheden

Rozendaal, elk jaar weer een fantastisch evenement dat helemaal draait op vrijwilligers die het organiseren, en inwoners die meewerken door hun huis, hun landgoed, of hun bedrijf open te stellen. De gemeente faciliteert met een beetje geld, dat moet gewoon, wederkerigheid is van het grootste belang, maar zij doen het. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor Rheden op de Kaart, de

erfgoedwebsite over de zeven dorpen van onze gemeente, Rozendaal en de zuidoost Veluwe. Het begon ooit als de website Dieren in Beeld, daar werd gemeentesubsidie voor aangevraagd. Toen zeiden we: als je nou kans ziet om een website op te zetten voor de hele gemeente, dan kunnen we praten. En zo is het gegaan, het werd een echt groeiproduct, gerund door vrijwilligers. Ook hier dus die wederkerigheid. Inmiddels heeft de Oudheidkundige Kring Rheden Rozendaal (ook allemaal vrijwilligers) het hele Rheden op de Kaart-project onder z'n vleugels genomen."

Met de benen op tafel

In zijn toespraakje tijdens Marjoleins afscheid benoemde de graaf nadrukkelijk de goede relatie tussen Middachten en de gemeente. Lieten die betrekkingen dan ooit te wensen over? “Nou”, zegt Marjolein, “toen ik bij de gemeente kwam werken wás er gewoon geen relatie met Middachten. Ze waren gewend om rechtstreeks de Rijksdienst te benaderen, en dat bleven ze doen, ook toen allerlei zaken gedecentraliseerd werden en ze daarvoor dus eigenlijk naar de gemeente moesten. Inmiddels snap ik dat heel goed. Zij denken in de lijn van 800 jaar familiegeschiedenis. Begrijpelijk dat ze dachten: zo’n gemeenteambtenaar is zo weer weg, dus waarom zouden we daarin investeren? Er zat onbegrip aan beide kanten. Toen hebben we een met-de-benen-op-tafelgesprek georganiseerd tussen de graaf en de toenmalige wethouder, en ik zat daar als beleidsambtenaar bij. We hadden afgesproken dat we alles zouden spuien wat ons dwarszat, en dat is ook gebeurd. Toen was de lucht geklaard. Dit overleg hebben we erin gehouden, ook de Rijksdienst en de Provincie schoven aan: het Centraal Overleg Middachten. Daarin zijn we echt naar elkaar toegegroeid. Als overheden ga je begrijpen hoe ingewikkeld het is om zo’n landgoed aan te sturen en hoe vervelend het is als je als eigenaar te maken krijgt met 25 wettelijke regelingen, die dan ook nog eens tegen elkaar in kunnen werken. Dan is het goed dat je met elkaar in contact staat en zo dingen kunt oplossen.”

Groen erfgoed

Aanvankelijk was het beleid van gemeenten vooral gericht op het rode erfgoed. Dat viel Marjolein ook op tijdens een bijeenkomst met collega’s uit de regio die zich bezighielden met toerisme. “Daar werd serieus nagedacht over de vraag: wat voor toeristische trekkers zouden we hier kunnen creëren? Nou, die lagen er al! Die landgoederen liggen hier niet voor niks! Ze zagen wel kasteel Doorwerth, Sonsbeek, Middachten, maar dat dit een hele zone is langs de Veluwe, dat besef is pas veel later gekomen. We hebben echt aandacht moeten vragen voor datgene waar we hier toch zoveel van hebben: groen erfgoed.”

“t Huis Middachten van vooren door de voorpoort te zien, 1743 (bron: Gelders Archief). Landgoed Middachten is onderdeel van de zone van groen erfgoed langs de Veluwe.

Het Centraal Overleg Middachten kreeg een follow up in de vorm van het Actieprogramma Kwaliteitsimpuls Landgoederenzone Rheden. Marjolein en collega’s nodigden eigenaren van landgoederen uit om te participeren in dit programma. Zo konden ze subsidie aanvragen voor zaken die niet door de Rijksdienst werden gehonoreerd, of voor elementen die überhaupt niet op de monumentenlijst stonden. Marjolein noemt als voorbeeld Landgoed De Bockhorst in Spankeren. “Je kunt subsidie geven voor het huis en dat zo behouden, maar er ligt van alles omheen. Als je je niet ook daarvoor inzet, dan ben je feitelijk het verhaal, de geschiedenis kwijt.” Juist doordat de erfgoedadviseurs zo proactief optraden, sprak dit project zich rond. Mensen die er al langer in zaten zeiden tegen nieuwkomers: “Waarom ga je niet eens met de gemeente praten? Die kunnen je vast verder helpen.” Met elkaar in contact blijven, met elkaar praten, naar elkaar luisteren, Marjolein kan het belang ervan niet vaak genoeg benadrukken.

Herbestemming

Zorgen voor de kostbaarheden die onze gemeente rijk is, daar hoort soms ook herbestemming bij. Zoals de sjoel in Dieren. Die werd in 1884 ingewijd en tot 1942 werden er regelmatig diensten gehouden. Na de Tweede Wereldoorlog was de joodse gemeente te klein geworden om te

kunnen voortbestaan en werd het gebouw verkocht. Het werd daarna voor uiteenlopende doeleinden gebruikt. Maar toen het in 2007 opnieuw te koop stond had de Liberaal Joodse Gemeente daar wel belangstelling voor. Men nam contact op met de gemeente. “Er waren wel een paar hobbels”, herinnert Marjolein zich, “maar wij gingen kijken hoever we konden komen. Het heeft even geduurd, het resoneerde in de hele Rhedense gemeenschap, maar in 2009 kon men beginnen met de restauratie en de nieuwbouw. Op 7 maart 2010 was de feestelijke herinwijding. Ik was erbij, een kippenvelmoment, het gevoel van een overwinning op de geschiedenis. De synagoge was weer in handen van de joodse gemeenschap.”

Een ander voorbeeld van herbestemming - hoe groot kan de tegenstelling zijn - is de turnhal op Avegoor. Het landgoed deed in de oorlog dienst als opleidingscentrum voor de SS en de hal werd in 1942-1943 gebouwd als sport- en exercitieruimte. De gemeente onderkende het belang van dit ‘beladen erfgoed’ en heeft - vaak achter de schermen - hard gewerkt aan het in stand houden ervan. Dat is gelukt. De nieuwe eigenaar BOEi is op zoek naar een passende bestemming.

Omgekeerde archeologie

Geschiedenis in Verhalen, misschien wel het leukste project in Marjoleins hele loopbaan. George Diepenmaat, uitgever in Dieren (hij overleed in 2020) was de initiatiefnemer. Hij wilde een boek maken over de geschiedenis van Rheden, maar dan met de verhalen van de gewone burgers. En dat bleek ook een veelgehoorde wens tijdens de Erfgoedbijeenkomsten die in 2012 in alle dorpen van onze gemeente werden gehouden: verzamel de verhalen die veel mensen kunnen vertellen en die het zo waard zijn om opgetekend te worden. Uitgever en gemeente gingen in gesprek en besloten samen een boek en een app te maken. Marjolein: “Geld daarvoor hadden we toen nog niet. Maar we gingen op zoek naar vrijwilligers, de verhalenvangers, en via erfgoedcafé’s kwamen we in contact met mensen die hun verhaal wel wilden vertellen. Zo ging het project van start. We hadden het risico genomen om vooraf geen thema of kader te

kiezen, en dat pakte geweldig uit: je kreeg inderdaad verhalen van de melkboer, de huisarts, de kunstenaar over van alles en nog wat. Een enorm scala aan immaterieel erfgoed, dat de hele gemeente laat zien. Je zou het omgekeerde archeologie kunnen noemen. Bij archeologie graaf je iets op dat verdwenen leek en dat object vertelt een verhaal, maar hier behoud je het verhaal voordat het - met de verteller - verdwijnt.”

Marjolein Sanderman ontvangt uit handen van Franz graaf zu Ortenburg het gouden Middachten-speldje

“Middachten heeft niet meer het recht om jou te ridderen”, zei rentmeester Agema een beetje spijtig tijdens Marjoleins afscheid op het kasteel. Dus kreeg ze als blijk van waardering het gouden Middachten-speldje uitgereikt. Een eervolle onderscheiding natuurlijk. Maar dat tot ridder slaan, dat zou toch wel heel mooi zijn geweest.

Marianne van Delden

Participeerde als tekstschrijver en (eind)redacteur in o.m. Geschiedenis in Verhalen, het stripboek Meander duikt in de Geschiedenis van Rheden en de Scheurkalender 450 jaar Rheden.

Jonkheer Frans Teding van Berkhout en Vrouwe Anna Teding van Berkhout-van Marle: PENSIONHOUDERS IN 't ZONNEHUIS IN ELLECOM – Deel I

Thea Berendsen-Versteeg

Vanaf 1919 vestigde zich in Ellecom het gezin Teding van Berkhout-van Marle. Zij gingen wonen in 't Zonnehuis aan de Binnenweg 49 (thans Binnenweg 47). Daar begon mevrouw Anna Teding van Berkhout-van Marle, gedwongen door omstandigheden waarin haar echtgenoot Frans was komen te verkeren, een pension.

Ik kwam in contact met hun kleindochter Anne Jet van Waasbergen-van Selms, die met veel genoegen datgene wat zij nog wist van haar grootouders, of wat haar via familie ter ore was gekomen, met me heeft gedeeld. Uit haar relaas blijkt, dat de door het dorp Ellecom aan Jonkheer Frans Teding van Berkhout toebedachte bijnaam 'de kale jonker' alles met hun komst naar Ellecom te maken had.

*Links op de voorgrond pension 't Zonnehuis
Fotocollectie Elis Duringhof-Gerritsen en Nettie Dekker*

Wie was Jonkheer Frans Teding van Berkhout?

Frans Teding van Berkhout werd geboren in Haarlem op 21 mei 1883 en is overleden in Ellecom op 2 september 1942. Zijn ouders waren Jonkheer Hendrik Teding van Berkhout en Susanna Jacoba Hermina des Tombe. In zijn geboorteakte staat als opmerking vermeld: Vader draagt predicaat jonkheer.

*Familie Teding van Berkhout in Haarlem
Foto: circa 1893; familiearchief: Anne Jet van Waasbergen-van Selms*

Kleindochter Anne Jet van Selms-van Waasbergen vertelt: “Grootvader Frans Teding van Berkhout (met fiets) is hier ongeveer 10 jaar. Naast hem zijn broer Henk (zal later directeur van 's-Rijks Prentenkabinet worden), overgrootmoeder Teding van Berkhout-des Tombe, de verpleegster zuster Kapteyn die de zieke Suze (zuster van overgrootmoeder) verzorgde en overgrootvader Jhr. Hendrik Teding van Berkhout.”

Wie was Anna Maria Johanna van Marle?

Anna Maria Johanna van Marle werd geboren in Amsterdam op 24 november 1889 en is overleden in Velp op 4 november 1967. Haar ouders waren Isaïc van Marle en Alida Johanna ter Haar.

Isaac van Marle, bankier, vanuit zijn zomerresidentie in Zandvoort op weg naar zijn bank

Foto: familiearchief Anne Jet van Waasbergen-van Selms

De heer en mevrouw van Marle woonden met hun kinderen in Haarlem aan de Kleine Houtweg 11. 's Zomers verhuisden zij naar Zandvoort naar Villa Henriette aan de Haarlemmerstraat. Het huispersoneel ging vooruit om de villa klaar te maken voor een comfortabele bewoning.

Villa Henriette in Zandvoort. De kinderen op de foto zijn: v.l.n.r. Frieda, Annetje, Jan en Jet van Marle. (Annetje zal later de echtgenote van Frans Teding van Berkhout worden.)

Foto: familiearchief Anne Jet van Waasbergen-van Selms

Daar ontmoetten de gezinnen Teding van Berkhout en Van Marle elkaar bij de vele visites die over en weer

werden afgelegd. En natuurlijk ontmoetten ze elkaar ook op het strand, waar banden voor de toekomst werden gesmeed.

Op het strand van Zandvoort

Foto: Familiearchief Anne Jet van Waasbergen-van Selms

Kleindochter Anne Jet vertelt hierover: *“De foto moet gemaakt zijn rondom 1906. Grootmoeder (ik noemde haar altijd ‘omoes’) was toen bijna 18 jaar. Ze was toen al een echte matrone! De opname is gemaakt in de verlovingstijd van grootvader en grootmoeder. Ze waren de hele zomer op Zandvoort. Grootvader zit rechts, grootmoeder troont met een grote witte hoed op als derde van rechts. Haar hondje zit bovenop de strandstoel. Ik kan me niet herinneren wat voor soort hond het was. Ze had het vaak over ‘een fok’, wat dat ook zijn mag. De rest van het gezelschap zullen vrienden zijn, waarvan de namen onbekend zijn.”*

Hun huwelijk

Frans en Anna trouwden op 6 oktober 1908 in Haarlem. De vader van Frans heeft dit niet meer meegemaakt. Hij was op 21 augustus 1904 op de leeftijd van 74 jaar in Haarlem overleden. Hun kleindochter Anne Jet vertelt over het huwelijk: *“Dat was voor grootmoeder tamelijk jong. Maar zo ging dat in die tijd. Overgrootvader Van Marle had de centen, de aanstaande schoonzoon Teding van Berkhout de titel. Zowel de titel als het geld werden erg belangrijk gevonden. Leken de jongelui het over en*

weer wel met elkaar te kunnen vinden, dan werd er verloofd en getrouwd! Het huwelijk van mijn grootouders was - wat je noemt - een gearrangeerd huwelijk. Voor hun trouwerij werd alles uit de kast gehaald. Kosten noch moeite werden gespaard. Het was een show van heb ik jou daar, met veel uiterlijk vertoon en allemaal koetsjes. Het kon voor grootvader niet deftig genoeg, maar vooral omoes was daar zeer op gesteld!"

Algemeen Handelsblad 06-10-1908

Aanvankelijk ging het jonggehuwde paar wonen aan de Keizersgracht in Amsterdam, uiteraard wat je noemt 'op stand'. Zo beschikten zij bijvoorbeeld over een butler, die een jasje droeg met gouden knopen, waarop het familie-wapen stond. Inmiddels werd voor hen door architect C. de Groot een villa gebouwd aan de 's Gravenlandscheweg in Hilversum, 'Villa Longfield'.

Villa Longfield in Hilversum

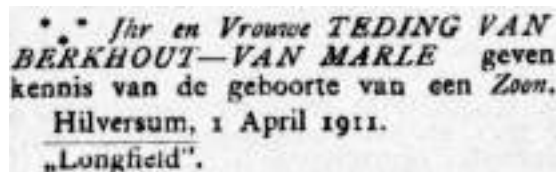
Naar Hilversum

De jonge mevrouw Teding van Berkhout-van Marle voelde zich in Hilversum als een vis in het water. Met enige regelmaat hield zij 'jour'. Zij werd dan bezocht door chique dames uit de omgeving, zoals bijvoorbeeld douairière Six van 'Jagtlust'.

Jour

De 'jour' of ontvangdag raakte tegen 1900 in gebruik. Het was een poging om het drukke visiteverkeer van de high society te stroomlijnen. Wie een 'jour' had, hoefde nog maar één middag per week of per twee weken netjes klaar te zitten om visite te ontvangen, heel wat minder belastend dan elke middag visite te hebben. Het was in de gegoede kringen een vanzelfsprekendheid geworden om een dergelijke ontvangst te houden. Een elegant costume-tailleur of mantelpak was de beste kleding voor deze visites. Er werd altijd iets te eten en te drinken aangeboden. De etiquetteboeken tussen 1890 en 1925 behandelden het verschijnsel 'jour' tot in de kleinste details.

In Hilversum zou in 1911 het eerste kind van Frans en Anna Teding van Berkhout-van Marle worden geboren, een zoon, die de namen Frans Hendrik Piet zou krijgen en Frank werd genoemd. De tijd van de mogelijke kraam-visites werd nauwkeurig vastgelegd.

*Aankondiging geboorte Frans Hendrik Piet (Frank)
De Gooi- en Eemlander 05-04-1911*

In 1912 diende zich het tweede kind aan. Hij kreeg de namen Johan Ferdinand, maar ging door het leven als Ferdinand. Een jaar later, in 1913 werd Anne Suzanne Aleida, het eerste dochttertje geboren. Zij werd Anneke genoemd. (Anneke is de moeder van Anne Jet van Waasbergen-van Selms.)

*De jonge moeder
met haar eerste kindje
op de arm
Foto: Familiearchief
Anne Jet van
Waasbergen-van Selms*

. Jhr. en Vrouwe TEDING VAN
BERKHOUT, geb. Van Marle, geven
kennis van de geboorte van hun Dochter,
Hilversum, 1 October 1913,
(Longfield).

*Aankondiging geboorte Anne Suzanne Aleida (Anneke)
De Gooi- en Eemlander 04-10-1913*

Het personeelsbestand moest bij een dergelijke voor-
spoedige gezinsaanwas dienovereenkomstig worden
uitgebreid, zo blijkt uit een advertentie in het Nieuws van
den dag.

Mevr. TEDING VAN BERKHOUT,
te Hilversum, vraagt voor ter-
stond een beschaafde gerout.
Kindermeid of Juffrouw en
een Werk-Tweede-Meid.
Br. fr. 's-Gravelandscheweg 128.

Het nieuws van den dag, kleine courant 30-08-1913

De werkzaamheden van Jonkheer Frans Teding van Berkhout

Frans werd geacht de opvolger van zijn schoonvader
Isaïc van Marle te worden. Deze was bankier en
commissionair in effecten. Onder zijn leiding was hij
daarom aan het werk gegaan.

In de functie die hij bij zijn schoonvader bekleedde bleek
Frans, volgens Het nieuws van den dag van 7 mei 1912,
ook commissaris te zijn van de Haarlemsche Machine-
fabriek, voorheen Gebrs. Figeë. En in diezelfde context
vermeldde de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 17 juni
1912 hem als penningmeester van de Haarlemsche
Bankvereeniging. In deze hoedanigheid bemiddelde hij
onder meer in het verstrekken van kaarten voor een
voorstelling in het openluchttheater op het landgoed
'Duin en Kruidberg' te Santpoort van de eerste opvoering
van Lioba, drama van Dr. Frederik van Eeden. De
opbrengst hiervan was ten bate van de Vereeniging Het
Nederlandsche Roode Kruis.

Geen bankiersbloed

Maar donkere wolken pakten zich samen boven het
functioneren als bankier van Jonkheer Frans Teding van
Berkhout en daarmee ook boven zijn gezin.
Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog, in 1914,
kwam aan de zakelijke verbintenis met Isaïc van Marle
een einde, deels door verslechterende omstandigheden in
het gehele zakelijke leven, maar ook deels omdat Frans
het vak van zijn schoonvader nu eenmaal niet in de
vingers kreeg. Hij bleek beslist geen bankiersbloed te
hebben. Op 9 september 1916 berichtte het Algemeen
Handelsblad dat er 'een fusie in den vorm van een
naamlooze vennootschap en onder den naam
'Haarlemsche Bankvereeniging Firma Teding van
Berkhout en de Clercq' en de 'Hollandsche crediet- en
depositobank Firma Mees en Ritsema' in voorbereiding
was, met de bedoeling een meer krachtige bankinstelling
tot stand te brengen. De positie van Frans Teding van
Berkhout in die bank werd behoorlijk ingeperkt.

Een deftige Jonkheer wordt een kale jonker...

Roerige tijden en snel verslechterende financiële omstan-
digheden dwongen Frans er toe om de dure villa in
Hilversum te verlaten. Financieel ondersteund door hun
beide families vertrok het echtpaar met hun kinderen
aanvankelijk tijdelijk naar het familiehuis van de Teding
van Berkhouits in Zandvoort. Daar zou op 16 november
1915 Dorothy Muriel, Dolly genoemd, worden geboren.

*Doop van Dorothy Muriel (Dolly) (1917)
Frank, Anneke en Ferdinand zien belangstellend toe
Foto: Familiearchief Anne Jet van Waasbergen-van Selms*

Twee jaar later, op 7 december 1917, kwam Anna Elisabeth, die als roepnaam Liesbeth kreeg, ter wereld.

Hoewel in Zandvoort nog enigszins ‘de stand werd opgehouden’, getuige ook het personeel dat werd gevraagd, was dit meer ‘ver boven de stand leven’. Op den duur was dat toch niet meer vol te houden.

De Nederlander 18-01-1917

Naar Ellecom

Er moest een oplossing worden gezocht om het hoofd boven water te houden. Het uitgebreide netwerk van vrienden en kennissen kon daar een handje bij helpen, dus werd door Anna Teding van Berkhout-van Marle regelmatig belet gevraagd bij invloedrijke families, onder andere in Ellecom en omgeving. Dat was er mede de oorzaak van dat werd besloten zich in Ellecom in 't Zonnehuis te gaan vestigen. Het gezin Teding van Berkhout-van Marle vertrok in 1919 vanuit Zandvoort daar naar toe, niet alleen om in dit huis te gaan wonen, maar tevens om er pension te gaan houden.

Over hoe het met het gezin Teding van Berkhout en het pension 't Zonnehuis in Ellecom verder gaat, leest u in deel II van dit artikel in de volgende aflevering van Ambt & Heerlijkheid.

Voor dit artikel ben ik veel dank verschuldigd aan Anne Jet van Waasbergen-van Selms, kleindochter van Jonkheer Frans Teding van Berkhout en Vrouwe Anna Teding van Berkhout-van Marle. Zeer hartelijk en gastvrij ontving zij me in haar woning in Baarn, waar ze haar met veel humor doorspekte verhalen met me deelde.

EEN MERKWAARDIGE BOOM IN VELP

Hans Witt

Vanaf 30 juni 1906 verschijnt (tot 1930) in Nederland wekelijks het geïllustreerde blad 'Onze Tuinen'. Een tijdschrift "voor amateur tuiniers" (abonnementsprijs per jaar: f 2,50 of per kwartaal: f 0,65). Een weekblad met allerlei artikelen over bijvoorbeeld de moestuin, over de tuinklusjes voor deze week, over nuttige en schadelijke dieren en natuurlijk een vragenrubriek. Je zou het bijna kunnen overnemen in een glossy tuinmagazine van nu. Zo wordt er ook in 'Onze Tuinen' over bijzondere onderwerpen geschreven.

De Velpse taxus boom (foto mei 1907)

Al in de eerste jaargang van het blad (de editie van 8 juni 1907) is Velp op de voorpagina te vinden: een artikel en een foto met daarboven de kop "Een merkwaardige boom". Het gaat om de een 'Taxus baccata' langs de weg naar Beekhuizen bij Velp bij "een vroegeren watermolen". De locatie zal dus hoogstwaarschijnlijk bij de huidige splitsing van de Beekhuizenseweg en de Pinkenbergseweg zijn, hier vlakbij stond immers de watermolen De Keijenberg. Deze boom wordt als bijzonder omschreven. We kennen de taxus natuurlijk als heester of als heg. Hier betreft het echter een stamboom van aanzienlijke afmeting: 12 meter hoog en met een stamomvang van ruim twee meter. Volgens het artikel is dat niet alleen zeldzaam voor ons land maar ook daarbuiten. De Velpse boom komt volgens de schrijver aardig in de buurt van de bekende reuzen zoals de 'Eibe von Burgdorf' in het kanton Bern in Zwitserland die 15 meter hoog is. Of het de grootste in ons land was?

Twijfel

Natuurlijk komt er een paar nummers later een ingezonden brief van een lezer die dit in twijfel trekt. Hij stelt dat er in Brummen een taxus staat in het park van Groot Engelenburg die wat minder hoog is maar een veel grotere stamomvang heeft. Bovendien merkt de briefschrijver fijntjes op dat de betreffende foto van de Velpse boom niet mooi is, omdat "zij in den laten namiddag en toen nog vluchtig genomen is"..... tsja.

Het artikel besluit met "Hopen we, dat onze reus nog lang een sieraad en tevens een aantrekkelijkheid mag blijven van de schoone Velpsche omstreken". Maar is dit sieraad ruim honderd jaar later nog terug te vinden? Er staat daar ergens nog een best grote taxusboom in een tuin. En je vindt hier nogal wat kleinere en middelgrote taxussen, zoals bij de ingang van het Beekhuizense bos. Is het die ene grote boom daar? Of zijn dit allemaal nazaten van de Velpse reus van weleer?

DE ZOEKTOCHT NAAR EEN VERDWENEN KASTEEL: KASTEEL OVERHAGEN IN VELP

Eric E.A. van der Kuijl

Over Kasteel Overhagen is in het verleden al veel geschreven door diverse auteurs. Deze verhalen zijn veelal een eigen leven gaan leiden, waardoor in de loop der tijd diverse hypothesen de ronde zijn gaan doen over de precieze locatie, omvang en verschijningsvorm van het kasteel.

Zo is uit 1730-1740 van een onbekende tekenaar een pentekening bewaard gebleven. Hierop is een omgracht perceel in de vorm van een vierpas met een huis zichtbaar dat echter niet kasteel Overhagen kan zijn, aangezien het oorspronkelijke kasteel op bevel van de hertog van Gelre al in 1530 gesloopt werd.

Anonieme tekening, penseel in grijs uit ca. 1740. Afgebeeld is het kasteelterrein in barokke vierpas vorm met daarop in de as van de brug over de gracht (noordzijde) een eenlaags (deels) in vakwerk uitgevoerde pand onder een zadeldak met trapgevel aan de rechterzijde bij het woonhuisgedeelte en links het bedrijfsgebouw. Aan de achterzijde is een tuinmuur zichtbaar (Herkomst: G.A. Top. Atlas, 1551 – 1421).

Een vaak geciteerde meer recente bron is het onderzoek van Ir. B. Cox dat in 1981 op verzoek van de ‘Commissie voor het beheer van de inventarisatie van de binnen- entrees van de Appartementengebouwen Overhagen’ te Velp verricht werd. Destijds is contact

gezocht met de heer T. Brouwer, luchtfotograaf, die een uitgebreide collectie luchtfoto’s van Gelderland bezat¹. In de collectie was tevens een luchtfoto uit 1974 van Landgoed Overhagen opgenomen, waarop de vermeende grondsporen van het voormalige kasteel zichtbaar zouden zijn. De interpretaties laten een vierkante hof zien van 202 x 202 meter). Op de zuidelijke helft van het terrein is een ronde vlek met een diameter van 9 meter zichtbaar die als (woon)toren (donjon) geïnterpreteerd is. Ten oosten en westen ervan zijn twee lijnen zichtbaar die als weermuur werden geïnterpreteerd. Aan de uiteinden daarvan zijn weerszijden twee gebouwstructuren zichtbaar die mogelijk als woonhuizen of bijgebouwen te interpreteren zijn². Aan de zuidzijde tekenen zich de oevers van een binnengracht af. Maar zijn dit ook daadwerkelijk de resten van Kasteel Overhagen?

In 2017 is door RAAP in verband met het uitdiepen van de kasteelgracht archeologisch onderzoek uitgevoerd³. De resultaten van de archeologische begeleiding wijzen erop dat binnen het plangebied met name aan de zuidelijke en de zuidwestelijke binnen- én buitenrand van de gracht archeologische resten aanwezig kunnen zijn. Deze archeologische resten (keramiek, bouw materiaal, metaal en glas) kunnen gekoppeld worden aan de vroegste bebouwingsfase van Kasteel Overhagen. Naar alle waarschijnlijkheid kunnen deze vondsten gedateerd worden vanaf de vroege 14e eeuw of kort daarvoor.

Historische kaarten geven aanwijzing dat het noordelijke deel van het ‘eiland’ continu bebouwd is geweest sinds 1651. Het zuidelijk deel is in gebruik als tuin of kwekerij.

De functie van tuin en kwekerij is tot op heden bewaard gebleven.

Aanleiding

Onder het motto ‘meten is weten’ ontstond in 2018 de mogelijkheid om de beschikbare bronnen en interpretaties over Kasteel Overhagen nog eens zorgvuldig op een rijtje te zetten en vervolgens te toetsen door middel van archeologisch onderzoek. De aanleiding hiervoor was het voornemen om de bestaande kwekerij van Liemers Hendriks en Biljoen Groen opnieuw in exploitatie te nemen, gecombineerd met landschapsontwikkeling, de bouw van een nieuw kantoorgebouw en de bouw van een bedrijfsloods voor de stalling van materieel. Het archeologisch onderzoek dat in opdracht van Biljoen Groen & Liemers Hendriks Groenvoorziening met financiële steun van gemeente Rheden is uitgevoerd door Hamaland Advies en SOB Research heeft geresulteerd in een tweetal rapporten. De eerste, een Cultuurhistorische Effectrapportage (CHER) met de resultaten van het archeologisch bureauonderzoek en verkennend en karterend booronderzoek gaf zeer gerichte informatie over de precieze ligging van het voormalige kasteel en de grachten binnen de vierpas⁴. Op basis van deze resultaten is vervolgens een viertal proefsleuven in een kruisvorm over het centrale deel van het kasteelterrein inclusief de grachten aangelegd, dat daarna is aangevuld met geofysisch onderzoek (door middel van grondradar) door Saricon in opdracht van Gelders Landschap & Kastelen die eigenaar en beheerder is van Landgoed Overhagen en Biljoen. De neerslag van deze onderzoeken is verwerkt in een tweede (eind)rapportage, waarvan de belangrijkste resultaten in dit artikel worden gepresenteerd.

Landschap

Belangrijk voor de locatiekeuze van het kasteel was de geografische ligging. Het kasteel bevindt zich in het oude rivierenlandschap net buiten de bebouwde kom van Velp. De ondergrond bestaat uit grof grindrijk zand waarop jonge rivierklei (komklei) is afgezet. Het grootste deel van het terrein ligt in De Velpse waarden. De hof Overhagen of Averhagen was oorspronkelijk onderdeel

van de “curtis Bruoche”, de waterrijke en vruchtbare rivierkleistrook tussen het Veluwemassief (gemarkeerd door de Keyenberg en de Ossenberg) en het stroomgebied van de IJssel⁵. Het gebied wordt van noord naar zuid doorsneden door de Rozendaalse en Beekhuizense beken. Aan de westzijde werd het broek begrensd door de Lathumse Veerdijk. De eigenlijke hof is gesitueerd tussen de oorspronkelijke loop van de Beekhuizense beek (voordat hij verlegd werd ten behoeve van de aanleg van de vijvers van Kasteel Biljoen) die de Overhagense vijver voedde en het wat lager gelegen (nu droge) Ronde Gat (zie Afbeelding 3). De hof grensde zodoende met de oostzijde aan de Lathumse Veerdijk en de heren van Overhagen hadden de veerrechten op het Lathumse Veer. Dit veer was strategisch gunstig gelegen tussen het Malburgse veer (over de Rijn tot Arnhem) en het Doesburgse veer (later een schipbrug)⁶.

Uitsnede uit de kaart van Nicolaes van Geelkercken van 1651-1653. ‘Het goed Overhagen met de daaromheen liggende percelen, met het plangebied binnen het rode kader en het onderzoeksgebied binnen het gele kader’ (Gelders Archief)

Historie

In 892 wordt het grondgebied van het latere Overhagen al aangeduid in documenten. Graaf Walto schonk in 892 een hoeve aan de Abdij van Laresham in de verwachting dat de abdij er een kerk zou stichten. Dat is echter niet gebeurd. Slot Overhagen werd wel gebouwd, vermoedelijk aan het begin van de 14e eeuw. Het kasteel komt in 1373 in bezit van Johan Mompelier, die een functie vervult aan het hof van de hertog van Gelre.

Johan Mompelier was gehuwd met Katharina van Bymmen, dochter van Steven van Bymmen, ridder en rechter van Arnhem en Rheden in 1345⁷. Johan Mompelier van Overhagen verkreeg in 1381 van hertog Willem van Gulik het recht op zijn goed een molen aan te leggen: de Overhagense Molen genaamd⁸. In 1394 werd Katharina met 1/3 deel van de Velpse grote tiend beleend. De grote of grove tiend was het tiende deel van de tarwe-rogge-, gerst of koolzaadoogst dat aan de tiendheer toekwam. Haar man Johan fungeerde als hulder, omdat een vrouw incompetent was om als leengerechtigde op de treden⁹.

Portret van Karel van Gelre uit ca. 1638, maker onbekend, naar een origineel van Barthel Bruyn (1518). Bron: Museum Arnhem, PD

De hertogin van Gelre komt in 1399 op bezoek op Overhagen. Bij die gelegenheid krijgt het personeel een fooi van een gulden. Vermoedelijk waren er op Overhagen in de 14e eeuw een ronde toren met bijgebouwen, omringd door een binnengracht en een poortgebouw aan de noordzijde, aanwezig. Vanaf 1401 tot 1530 wisselde het landgoed Overhagen regelmatig van eigenaar. In 1401 wordt Overhagen verkocht aan Johan de Cock van Opynen¹⁰. Aan het begin van de 16e eeuw was Overhagen in bezit van Gijsbert van Wisch die er met zijn bijzit Catharine van Wreeden en hun drie kinderen Agnes, Gijsbert en Johan leefde¹¹. Daarna staat Joachim van Wisch te boek als laatste eigenaar. Hij komt op vijandige voet te staan met hertog Karel van Gelre. De hertog laat daarop het kasteel in 1530 verwoesten. Met de stenen van Overhagen laat Karel van Gelre kasteel Biljoen bouwen. Mogelijk krijgt hertog Karel spijt van zijn gewelddadigheid. Hij besluit op zijn sterfbed Overhagen terug te geven aan Joachim. Daarna blijft Overhagen niet lang meer in eigendom van dit geslacht. In 1646 trouwt Maria Magdalena van Limburg Stirum met graaf Hendrik van Nassau Siegen die daarmee eigenaar wordt van Overhagen. Uit de paar bewaard gebleven stukken in het Gelders Archief weten we dat Hendrik tussen 1640 en 1652 werkt aan de aanleg van Overhagen¹². Uit deze periode dateert de nog goed herkenbare vierpas van Overhagen. Het centraal op het eiland geplande prestigieuze landhuis in de stijl van het Hollands Classicisme is echter nooit gerealiseerd door het voortijdige overlijden van Hendrik op 27 oktober 1652.

Kwekerij

In 1665 kwam het door koop aan Everard Huygens, wiens nazaten het bezeten hebben tot 1708¹³. In 1708 krijgt de kasteelheer van Biljoen, Frederik Willem van Spaen, Overhagen in handen, die er de huidige vorm aan gaf. Echter het kasteel is nooit meer herbouwd. In 1789 wordt ook de Overhaagse grafkelder verkocht aan de douariere van Eck-Vijgh, vrouwe van Overbeek voor *f* 157,10¹⁴. De Van Spaens nemen het kasteelterrein in de 19e eeuw in gebruik als kwekerij¹⁵. Vanaf 2009 is Overhagen als onderdeel van Landgoed Biljoen in eigendom van

Gelders Landschap & Kastelen die het terrein verpacht heeft aan de huidige gebruikers, Biljoen Groen Velp en Liemers Hendriks Groenvoorziening.

Resultaten proefsleuvenonderzoek

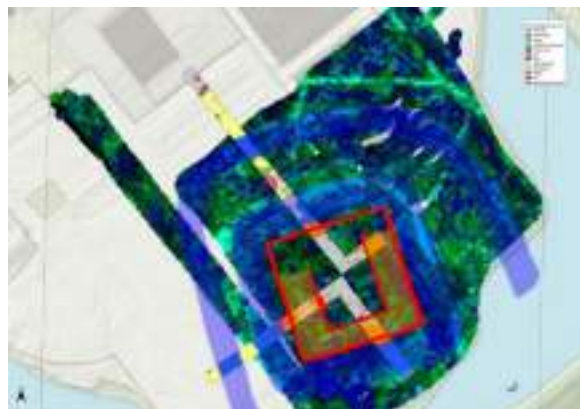
Het uitgevoerde proefsleuvenonderzoek had als primair doel om de omvang en verschijningsvorm en de bouwkundige ontwikkeling en fasering van het kasteel te onderzoeken. Belangrijk was om vast te stellen of de hofstede Averhaage uit de 17de eeuw middeleeuwse voorgangers heeft gehad en in welke periode deze zijn ontstaan en wat hiervan de verschijningsvorm (grondvorm) is geweest. Het veldonderzoek is met medewerking van bouwhistoricus André Viersen uitgevoerd in de periode van 18 t/m 25 oktober 2021. Tijdens het onderzoek is een vlak aangelegd tot op de bovenzijde van de nog resterende sporen van het kasteel, die vervolgens ingemeten, gefotografeerd en geanalyseerd zijn. De resten zijn niet verder opgegraven, maar zijn in situ behouden voor eventueel toekomstig onderzoek.

De resultaten van het proefsleuvenonderzoek hebben aangetoond dat het kasteel niet de oudste bewonings-sporen zijn op de locatie. De oudste sporen bestaan uit delen van een twee- of drieschepige boerderij uit de 11e of 12e eeuw die in werkput 1 aan de noordzijde van Kasteel Overhagen aangetroffen zijn. Deze resten maakten hoogstwaarschijnlijk deel uit van de Broekerhof, dat na 1016 vermoedelijk in handen van de Utrechtse bisschoppen kwam. Het centrale domeinhof lag waarschijnlijk aan de 'publicam stratam' de oude Karolingische weg die vanuit Arnhem langs de Veluwezoom richting Dieren liep ter hoogte van de huidige Arnhemse- en Zutphense Straatweg¹⁶.

De resten van het kasteel zelf bestaan uit een hoofdgebouw met een weermuur binnen een omgrachting. Het hoofdgebouw is in beginsel een L-vormige structuur van zwaar muurwerk binnen een vierkante weermuur. De maatvoering van het L-vormige hoofdgebouw is als volgt:

Alle Sporen Kaart

*Combinatiekaart met de resultaten van het archeologisch onderzoek en het geofysisch onderzoek van Kasteel Overhagen en een reconstructie van de vermoedelijke plattegrond van het kasteel.
Bron: SOB Research/Saricon/ BBA.*

Noordvleugel buitenmaat: lengte onbekend, breedte 6,60 meter en zuidvleugel minimaal 3 meter.

Het overige deel van het hoofdgebouw ontbreekt doordat aan de zuidzijde van de vierpas in de 17e eeuw een komvormige vijverpartij uitgegraven is, waardoor dit deel van het hoofdgebouw en een deel van de weermuur en de gracht verdwenen zijn.

Aan de onderzijde van het muurwerk is een bescheiden versnijding aangetroffen. Uit het vlak naast de insteek van de muur zijn een fragment van een steengoedkan en een fragment van een (brandewijn)kom uit Siegburg

aangetroffen, beiden met een datering in de eerste helft van de 14e eeuw (1300-1350).

Weermuur

De vermoedelijke weermuur of ringmuur van het kasteel bestaat uit een vierkante structuur van minimaal 1,20 meter breed. De resten bestaan uit 3 tot 5 meter brede puinbanen die rondom het centrale woongebouw in alle sleuven aangetroffen zijn. In de puinbanen zijn veel breukstenen en kalkmortel aanwezig. De aangetroffen baksteenformaten duiden op een globale datering in de vroege 14e en 15e eeuw. Dit komt min of meer overeen met de in de puinbanen en grachten aangetroffen fragmenten aardewerk en met name het aangetroffen steengoed. Het betreft vooral fragmenten van steengoedkannen uit Siegburg met een datering tussen 1350 en 1450. Aan de oostzijde kon de proefsleuf maar voor een beperkt deel aangelegd worden omdat een deel van de proefsleuf ten tijde van het onderzoek reeds ingericht was met een parkeerterrein, opslag en een betonnen keermuur voor het hoveniersbedrijf.

De maatvoering van de aangetroffen puinbanen (resten van de weermuur) is als volgt:

- Buitenmaat: maximaal 38 x 38 meter.
- Binnenwerks: noord-zuid circa 30 meter en oost-west: circa 26 meter.
- Breedte puinbanen: noordzijde 3,80 meter, west- en zuidzijde: 5,50 meter.

De puinbanen zijn in ieder geval veel breder dan de dikte van de oorspronkelijke muren. De oorzaak hiervan ligt aan de wijze waarop het kasteel afgebroken is, waarbij de weermuur vermoedelijk omgehaald is en de restanten van de muren en mogelijk andere gebouwrusten grotendeels in de gracht zijn beland, nadat de nog bruikbare bakstenen keurig afgebikt waren, getuige het feit dat in de puinbanen vrijwel uitsluitend breukstenen zijn aangetroffen, geen hele bakstenen.

Grachten

Er zijn rondom het hoofdgebouw en de weermuur van het kasteel twee rechthoekige afgeronde grachten

aangetroffen, die hieronder als binnengracht en buitengracht verder worden besproken.

Binnengracht

De afgerond rechthoekige binnengracht is uitsluitend aangetroffen in de zuidelijke, westelijke en noordelijke werkput. Omdat de oostelijke werkput ingekort moest worden vanwege de reeds aanwezige nieuwe bebouwing van het hoveniersbedrijf zijn in deze werkput geen grachten aangesneden.

Binnenmaat: noord-zuid, minimaal 38,5 meter, buitenmaat: minimaal 60 m. Van de zuidzijde ontbreekt een deel omdat deze in de 17e eeuw vergraven is voor de aanleg van een komvormige waterpartij binnen de vierpas.

Oost-west zijn de binnenmaten 38 m, de buitenmaten circa 56 meter

Een opvallend detail is dat de binnenste grachtdelen aan de noordzijde van het kasteelterrein niet op elkaar aansluiten. Mogelijk is hier sprake geweest van een 'draai' in de toegang tot het kasteel voor defensieve doeleinden. Hiermee werd vermoedelijk voorkomen dat men bij een belegering rechtstreeks vanaf de buitenzijde het kasteel in kon vuren met artillerie. De aanwezigheid van meerdere paalkuilen ten noorden van deze doorgang duidt op de mogelijke aanwezigheid van een houten (ophaal)brug ter hoogte van deze 'doorgang'. Dit zou betekenen dat de hoofdingang van het kasteel zich aan de noordzijde van het kasteel bevond. Aan de zuidkant van het kasteel zijn in de vulling van de binnengracht veel dierlijke botfragmenten aangetroffen met slachtsporen. Dit duidt er mogelijk op dat zich aan deze zijde de keuken van het kasteel bevonden heeft.

Buitengracht

De buitengracht is uitsluitend aangetroffen in de westelijke en noordelijke werkput. Omdat de oostelijke proefsleuf ingekort moest worden vanwege de reeds aanwezige bebouwing van het hoveniersbedrijf zijn in deze werkput geen grachten aangesneden.

De grachtvulling bestaat in alle boringen uit twee fasen.

In de oudste fase, de onderste vulling, was sprake van verlanding toen de gracht nog in gebruik was. Deze slibbige vulling is donkergrijs tot bruin van kleur en bestaat uit zandige klei en venig materiaal waarin tevens plantenresten en soms fosfaten, puin en houtskool voorkomen. Plantaardig materiaal heeft in de gracht kunnen bezinken gedurende de periode dat het kasteel in gebruik was en duidt erop dat de grachten watervoerend zijn geweest. De jongste fase, de bovenste vulling, dateert van na de sloop van het kasteel. De klei die in deze vulling voorkomt is vermoedelijk afkomstig van de IJssel en getuigt mogelijk van een verwaarloosde waterhuishouding op het (voormalige) kasteelterrein nadat het kasteel gesloopt was.

Synthese

Het uitgevoerde archeologisch booronderzoek en proefsleuvenonderzoek heeft aangetoond dat Kasteel Overhagen op basis van zijn plattegrond ingedeeld kan worden bij de hoofdburchten, omgeven door een vierkante of rechthoekige ommuring, die vanaf 1350 in zwang kwamen¹⁷. Dit is o.a. aangetoond voor de kastelen Arkelstein, Waardenborg en Coevorden. Voor de Waardenborg en Coevorden kon worden vastgesteld dat aan de buitenkant van de muurtorens hebben gestaan. Bij Overhagen zijn geen restanten van hoektorens aangetoond, maar kunnen deze ook niet op voorhand uitgesloten worden, omdat de zuidzijde van het kasteel vergraven is door de aanleg van een komvormige vijverpartij in het midden van de 17e eeuw. Hierdoor, maar ook door de grondige wijze waarmee het kasteel door de Hertog van Gelre rond 1530 afgebroken is, is niet meer te achterhalen of het kasteel over hoektorens beschikte. Ook kon niet achterhaald worden of het kasteel nog (houten) voorgangers heeft gehad, zoals bijvoorbeeld bij Kasteel Groesbeek het geval was¹⁸. Kasteel Overhagen heeft tenminste bestaan uit een vermoedelijk L-vormig woongebouw binnen een vierkante weermuur die omgeven was door een binnengracht en een buitengracht. Aan de noordzijde van het kasteel is een opening aanwezig in de buitengracht en zijn paalsporen aangetroffen van de vermoedelijke voormalige

ophaalbrug. Qua opzet is het kasteel daarmee vergelijkbaar met andere Gelderse kastelen uit de 14e eeuw zoals Middachten, de Wildenborch, Doornenburg en Loevestein.

Vijverpartij

Het kasteelterrein heeft inclusief de buitengrachten een oppervlakte gehad van minstens 7.209 m² (0,72 ha; 81 x 89 meter), maar is vermoedelijk nog minimaal 1.000 m² groter geweest, omdat de zuidelijke begrenzing van het kasteel(terrein) in de huidige gracht rond de vierpas ligt. Tevens is de zuidzijde in het midden van de 17e eeuw vergraven door de aanleg van een komvormige vijverpartij, waarbij de sporen van het kasteel aan de zuidzijde deels opgeruimd (vergraven) zijn.

Tussen het vondstmateriaal in de grachtvulling zat ook een klein koperen belletje, dat vermoedelijk werd gebruikt bij de valkenjacht, de valkenier kon op deze wijze zijn valk eenvoudig lokaliseren

Een voorburcht kon niet worden aangetoond tijdens het onderzoek, maar kan evenmin uitgesloten worden. Deze voorburcht moet in dat geval aan de noordzijde van het complex worden gezocht, de toegangszijde vanaf de droge kant, de Veluwezoom. De toegangsweg tot Kasteel Overhagen zal daarmee net als bij Kasteel Middachten op de oude landweg georiënteerd zijn geweest, de voorloper van de huidige Heerweg. De aangetroffen gebouwresten en grachten liggen excentrisch ten opzichte van het huidige kasteleiland of 'vierpas'. De resten van het kasteel liggen op de zuidelijke helft van het huidige eiland (binnen- en gedeeltelijk buiten de vierpas) en zijn noordoost-zuidwest georiënteerd. Deze oriëntatie komt niet overeen met de noord-zuid oriëntatie van de huidige vierpas en moet dus welhaast teruggaan op een oudere percelering. Opvallend daarbij is dat kasteel Overhagen vrijwel haaks op de Van Spaenallee staat, de centrale

toegangsweg tot Kasteel Biljoen. Dit suggereert dat de oriëntatie van Overhagen en Biljoen op eenzelfde landverdeling en percelering uit de Middeleeuwen teruggaan. In de oostelijk gelegen proefsleuf zijn een aantal muurresten aangetroffen die een iets afwijkende oriëntering hebben t.o.v. het hoofdgebouw en de weermuur van het kasteel en erop duiden dat er bij het onderzoek mogelijk nog een latere (jongere) bouwphase aangesneden is.

Hartvormig leerbeslag uit de 15e eeuw afkomstig uit de grachtvulling.

Qua datering zou het kasteel op grond van de baksteen-chronologie (in vergelijking met de bekende typologieën uit Arnhem en Zutphen) en op basis van de vroegste schriftelijke bronnen al uit de 14e eeuw kunnen dateren, maar de bulk van het archeologisch vondstmateriaal dat bij het proefsleuvenonderzoek is aangetroffen is iets later te dateren, tussen 1350 en 1450. Hierbij dient opgemerkt te worden dat alleen het hoogste spoorniveau is onderzocht uit de periode van de afbraak van het kasteel rond 1530 en niet de diepere spoorniveaus van het kasteel, die mogelijk oudere vondsten aan het licht brengen. De oudere sporen die in de noordelijke helft van werkput 1 zijn aangetroffen behoren niet bij het kasteel, maar bij een oudere hofstede uit de 11e-12e eeuw die deel uitmaakt heeft van de Broeckerhof.

Kasteel Biljoen

Net als bij Kasteel Groesbeek werd het puin dat bij de afbraak van Kasteel Overhagen vrijkwam - waaronder het puin van de weermuur - hoofdzakelijk in de gracht

gedeponeerd¹⁹. De hele en herbruikbare bakstenen van Kasteel Overhagen werden tijdens de afbraak vermoedelijk zorgvuldig schoongebikt, getuige de vondst van dikke mortelpakketten in de binnengracht aan de zuid- en oostzijde van het kasteel en werden naar verluidt hergebruikt bij de bouw van het naastgelegen kasteel Biljoen.

Kasteel Overhagen zou zelf nooit meer worden herbouwd, maar de bijbehorende adellijke rechten gingen niet verloren en gingen vanaf 1583 over op de nieuwe eigenaren nadat Ermgard, de zuster van Joachim Van Wisch, gestorven was.

Noten

1. Cox, 1981, 6.
2. Cox, 1981, 7.
3. Willemse & Keunen, 2017.
4. Hoewel het geen zuivere vierpas betreft, wordt deze benaming gemakshalve gebruikt voor het aanwezige kasteeliland en zijn kenmerkende vorm.
5. Cox, 1981, 3.
6. Cox, 1981, 3.
7. Wal, 1964.
8. Kerckamp, 1968.
9. Tesser, 2012.
10. Reynders, 59.
11. Boer-Pinxter, 2010, 17.
12. Verhoeff et al, 2020.
13. Ibidem..
14. Kerckamp, 1963.
15. <http://www.mijngelderland.nl/inhoud/routes/rondje-biljoen/overhagen>
16. Bosch, 2020, 38.
17. Verspiek, 2020, 101.
18. Gruben et al, 2006.
19. Gruben et al, 2006, 208

VRIJWILLIGE LANDSTORM

Anita Matser en Cathrien van de Ree

Vrij onbekend is de geschiedenis van de Vrijwillige Landstorm, opgericht in 1914 om het wettelijk gezag te steunen. Ook in de gemeente Rheden was een afdeling actief, vanaf 1919 Bijzondere Vrijwillige Landstorm genoemd. Ze werd weleens verward met de in 1943 opgerichte Waffen SS-organisatie Landstorm Nederland. De Duitsers maakte slim misbruik van de naamsbekendheid in die tijd.

De Compagnie in de gemeente Rheden werd opgericht in de Eerste Wereldoorlog, in 1915. Ook in Velp was er een groep. Zij hadden vanaf 1932 een eigen oefenlokaal achter de woning aan de Rozendaalselaan 12.

Afdeling Velp van de Vrijwillige Landstorm 1922

Het waren koningsgezinde lieden, steunpilaren van kerk en maatschappij, beslist niet revolutionair. De nieuw opgerichte plaatselijke afdelingen moesten het doen met weinig, aangevuld met eigen middelen. Alle aandacht ging naar het gemobiliseerde leger. De vrijwilligers deden in burgerkleding mee aan oefeningen, landelijke Landstormdagen en schietwedstrijden. Ze droegen hierbij een oranje band, zodat ze niet werden aangezien voor 'franc tireurs', burgerstrijders die niet erkend zijn door het leger. Ze konden opgeroepen worden in geval van oorlog.

Afd. Velp-Rozendaal met hun dames in tuinzaal hotel Naeff 1930

Voorganger

De Landstorm had een voorganger in het Reglement van Algemeene Volkswapening, Landstorm en Landmilitie uit 1813. In het zicht van de Eerste Wereldoorlog kwam er een nieuwe versie.

Verschillende compagnieën samen vormden een korps. In Gelderland heette het Landstormkorps Veluwzoom, (L.S.K.) Veluwzoom. Alle afdelingen kregen een Koninklijk Erkend Vaandel. Het vaandel van Veluwzoom is te zien in de Historische Collectie Korps Nationale Reserve te Harskamp. Er werd een monument opgericht voor de gesneuvelde vrijwilligers, die het leger meehielpen in de Tweede Wereldoorlog. Het monument 'Als het moet' staat op de Grebbeberg.

*Koninklijk erkend vaandel
Landstormkorps Veluwzoom
(Nationaal-Militair-Museum-07)*

WILHELMINABANK IN VELP, 100 JAAR EN GEMEENTELIJK MONUMENT

Nelleke den Boer-Pinxter

Velp voor Oranje gaf op 4 en 5 september 1923 een groot feest ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina met een grote historische optocht. De Wilhelminabank op de hoek van de Hogeweg en de Van Galenlaan in Velp werd tijdens dit feest onthuld.

De vicevoorzitter van Velp voor Oranje, de heer D.A. van Straten, zei in zijn overdracht speech dat het monument geheel in overeenstemming was met 'de wens van Hare Majesteit': een eenvoudige bank dus. De bank werd aan het Gemeentebestuur van Velp aangeboden, waarna burgemeester Bloemers het geschenk in dank aanvaardde.

Totstandkoming van de Wilhelminabank

De gemeente had in 1921 grond opgekocht om o.a. een plantsoen aan te leggen in de Zeeheldenbuurt. Dit was een goede plaats voor de Wilhelminabank. Velp voor Oranje gaf de Velpse architect J.G.H. Heineman opdracht de zitbank te ontwerpen. Deze diende op 9 augustus 1923 het volgende verzoek in bij het college van B & W van de gemeente Rheden:

*“Edelachtbare heren,
Namens het bestuur van ‘Velp voor Oranje’ heb ik de eer uw College beleefd te verzoeken vergunning te mogen ontvangen voor het plaatsen van de ‘Wilhelmina-bank’ op het pleintje bij de Hoogeweg te Velp. Met de meeste achting”* en de handtekening van J.G.A. Heineman.

Jugendstil

15 augustus wordt het verzoek in handen gesteld van de directie van het Bouwtoezicht. Deze geeft op 17 Augustus B&W advies om de vergunning te verlenen en de leges te bepalen op f 3.- Dezelfde dag 17 Augustus wordt de gevraagde vergunning verleend door B&W.

Ondanks die verbazend snelle ambtelijke procedure wordt het kort dag, want op 4 september moet de bank officieel in gebruik worden genomen. Het werd een halfronde

bank in Jugendstil, van baksteen met een houten zitting ervoor en natuurstenen ornamenten met de naam en de datum er op.

Deze herinneringsbank maakt deel uit van een uniek trio herinneringsbanken in Rheden/Rozendaal. Daarvan zijn er meerdere bewaard gebleven in Nederland, maar die zijn veelal rechthoekig. Deze Wilhelminabank is één van de weinige halfronde herinneringsbanken. Vooral in Gelderland is een kleine concentratie halfronde banken. Voorbeelden zijn naast de Wilhelminabank, de Posbank in De Steeg (1921), de Geërfdenbank in Rozendaal (1924), de Tellegenbank in park Sonsbeek in Arnhem (1928) en de Vreedebank (1887) in Wageningen.

De Werkgroep Stenen Banken Nederland noemt het een

Op de foto links voor het vaandel van Velp voor Oranje de collectanten die een prominente plaats innemen bij de overdracht van de bank

typisch Nederlands verschijnsel van de eerste helft van de 20ste eeuw om eerbiedwaardige personen of groepen met een bank te eren.

Wilhelminabank in Velp officieel een monument

Het college van burgemeester en wethouders heeft de Wilhelminabank in Velp op 5 februari 2021 op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. Aanleiding was het verzoek van de Stichting Velp voor Oranje, ondersteund door de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal en de Stichting Behoud Karakter Velp, in verband met het honderdjarig bestaan op 4 september 2023. Om de bank op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen moest er een zogeheten redengevende beschrijving komen, met daarin de geschiedenis en de waarden van de bank. Marjolein Sanderman en Heidi Buijs, van de afdeling Erfgoed van de gemeente Rheden, hebben daarvoor gezorgd. Ik hoorde van Heidi dat de Posbank inmiddels ook al op de monumentenlijst staat. Nu de Geërfdenbank nog, dat is een moeilijk geval want hij is van de gemeente Rheden, maar staat op het grondgebied van Rozendaal!

Wilhelminabank klaar voor zijn 100 jarig feest!

Trouwens, nog een wonder dat de Wilhelminabank er ongeschonden staat. Door een maatregel van de bezetters tijdens de Tweede Wereldoorlog moesten straten die naar levende leden van het koninklijk huis genoemd waren een andere naam krijgen. Bij Besluit van de Burgemeester van 25-2-1942 werd bijvoorbeeld de Wilhelminastraat, Mariastraat genoemd. Na de bevrijding werd deze maatregel weer teruggedraaid.

Informatiebordje

De Wilhelminabank heeft voor zijn verjaardag een opknopbeurt gekregen. De buurt heeft een boekenkastje neergezet en zomers staat er een kist met kussentjes en een parasol. Er wordt veelvuldig gebruik gemaakt van de bank. Het enige dat nog ontbrak was een bordje met informatie.

Stichting Velp voor Oranje zorgde voor een bordje dat Marjolein Sanderman mocht onthullen voor haar afscheid van de gemeente. Om te vieren dat de bank 100 jaar is, plantte zij samen met haar collega Heidi een bloeiende struik, die - volgens de gemeentelijke hoveniers - zevenzonenboom (*Heptacodium miconioides*) heet en minstens 50 jaar zal groeien en bloeien naast deze

sierlijke, koninklijke bank. Deze staat in goed gezelschap, want aan de andere kant achter het boekenkastje staat een *Pinus sylvestris* (grove den), die aangeboden is aan burgemeester P.M. van Wingerden-Boers bij haar afscheid.

Prinses Ariane Wilhelminapad

Achter de Wilhelminabank ligt het Prinses Ariane Wilhelminapad, waarmee Velp een uur na haar geboorte in 2007 - als eerste plaats in Nederland - eer bewees aan Ariane Wilhelmina Máxima Ines, Prinses der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau. Oorspronkelijk was dit pad een weg.

De Wilhelminabank in de sneeuw

Bronnen

Gelders Archief: Beschrijving: Plaatsen Wilhelminabank, Velp, Van Galenlaan 0, Hoek Hogeweg, Datum besluit: 17-08-1923

Redengevende beschrijving, gem. Rheden

Ambt & Heerlijkheid 184 september 2014

Verdere informatie kunt u vinden op de websites

<https://www.rhedenopdekaart.nl/>

<https://www.rhedenopdekaart.nl/>

Boekbespreking

DE IJSSEL – BEELD VAN EEN RIVIER

Conform de titel geeft dit boek een beeld van de IJssel met tekeningen en schilderijen van de uit Zutphen afkomstige Jan Baggen. En tekenen en schilderen kan hij, er zitten prachtige platen in. Systematisch gaat hij in 94 bladzijden de rivier af, van de bovenmond bij Westervoort naar de IJsseldelta die gevormd wordt door het Keteldiep en het Kattendiep. Het boek is verdeeld in 36 hoofdstukken, waarvan er 33 op een plaats zijn gebaseerd, zoals Westervoort, De Steeg, Doesburg en Dieren. Maar ook Spankeren en de Gelders Toren, Brummen en Bronkhorst zijn gevat in een hoofdstukje. En dat geldt ook verder naar beneden de rivier af, zoals voor Zutphen, Deventer, Hattem en Kampen.

Op elke bladzijde staat een schilderij of een tekening, de ene keer groot over anderhalve bladzijde, de andere keer met enkele afbeeldingen op één bladzijde. Opvallend is dat er in het begin en aan het eind veel afbeeldingen van schilderijen zitten en in het middenstuk meer pentekeningen. Het kleurgebruik in de schilderijen is opvallend: veel licht en donker, met soms een sterk accent in rood, oranje of blauw, waardoor het schilderij veel kracht krijgt. De pentekeningen zijn minder sprekend, maar zeker de moeite waard.

Naast de platen heeft de auteur ook teksten geschreven als toelichting op het getoonde. Die tekst is persoonlijk en daardoor aardig om te lezen. Maar soms slaat de schrijver de plank mis, namelijk als hij zich begeeft op een terrein dat duidelijk niet het zijne is: geologie en rivierkunde. Dit uit zich het sterkste in het laatste hoofdstuk, de IJssel in jaartallen. Zo eindigde het tertiair niet 46 miljoen jaar voor Christus, maar 2,6 miljoen jaar geleden. Dat de oer-Rijn door het IJsseldal naar het noorden liep, lijkt mij niet juist. Van Riss en Würm ijstijden spreekt men al decennia niet meer, die heten Saalien en Weichselien; ook de tijdschalen zijn onjuist. Verder schrijft de auteur over de hertogen van Gelder(!), maar hij weet kennelijk niet dat Gelre pas in 1339 een hertogdom werd.

Maar dit boek moet je niet kopen voor de teksten. Met een formaat van 30 bij 21 centimeter komen met name de schilderijen prachtig uit. Na een drukke dag zo'n boek pakken en er doorheen bladeren geeft ontspanning. En ook inspiratie om plaatsen te bezoeken die je nog niet kende of nodig eens opnieuw moet bekijken. We hebben nog veel moois in onze omgeving en met dit boek kun je daarvan genieten.

Ton Burgers

Auteur: Jan Baggen
De IJssel - Beeld van een rivier
Achterhoek Uitgevers, 2023
Prijs: € 29,95

VAN HET BESTUUR

Waarde leden,

Het was een grauwe, sombere januaridag, met 5 uur lang regen en een gemiddelde temperatuur van 6,9 graden Celsius. Ruim 30 Rhedenaren en Rozendalers verzamelden zich aan het eind van die dag in Hotel De Engel in De Steeg. We schrijven 11 januari 1954. Onder leiding van de heer H. Kerkkamp werd besloten tot de oprichting van een Historische Vereniging. Een voorlopig bestuur werd gevormd. Daarin namen naast de heer Kerkkamp, de heren Van Oosten Slingeland, Jansen, Rijnenberg en Van Zadelhoff plaats. Verder moet gemeld worden dat een van de heren die avond een interessante 'causerie over het Middachter Bos' hield.

Twee bestuursvergaderingen verder was er een reglement dat op 2 april 1954, wederom in Hotel De Engel, de goedkeuring der leden verwierf. Daar stond in de aanhef:

"De Vereniging zal de naam dragen "Oudheidkundige Kring RHEDEN-ROZENDAAL".

Nu, precies 70 jaar én 222 nummers van het verenigingsorgaan 'Mededelingen', later genoemd 'Ambt & Heerlijkheid', verder, is de Kring uitgegroeid tot een forse club met 650 leden. De Vereniging wordt gedragen door 'commissies'; zoals de redactie van dit kwartaalblad, de archiefcommissie en de activiteitencommissie. De stichting Rheden op de Kaart gaat dit rijtje in de loop van dit jaar aanvullen. De heren van het eerste uur zouden trots zijn geweest op de prestaties van deze met vrijwilligers gevulde groepen.

Naast en na bovengenoemde oprichting werd 1954 een bewogen jaar. De tiende Elfstedentocht wordt verreden (Jeen van den Berg). Sovjetleider Nikita Chroetstjov, net aangetreden na de dood van Stalin, geeft De Krim weg aan het bevriende Sovjetland Oekraïne. Bill Haley zet Rock around the Clock op de plaat. Marilyn Monroe laat haar rokken opwaaien. Betaald voetbal (Fortuna '54) wordt ingevoerd. Om met een paar willekeurige feiten de tijdgeest weer te geven.

De Kring heeft sinds die tijd veel werk verzet om de geschiedenis van onze acht dorpen in woord en beeld te brengen en te archiveren. Gezien ons ledental met succes.

*Hotel
De Engel,
geboortegrond
van de Kring,
op de plek
waar nu ten
tweede male
een gemeente-
huis verrijst*

De heren die aan de wieg stonden van de Kring zullen de snelheid van ons digitale tijdperk niet voor mogelijk hebben gehouden. Voor ons blijft het de kunst om stil te staan. Stilstaan bij de gebeurtenissen in onze lokale omgeving waaruit we lering maar ook vermaak kunnen trekken.

De felicitaties gaan naar alle actieve leden die zich op enigerlei wijze dienstbaar maken. En we hopen dat we bestuur en werkgroepen nog dit jaar allemaal op volle sterkte kunnen brengen.

Ondertussen zit ik aan de wieg van mijn, op 1 januari 2024 geboren, kleinzoon, te denken hoe hij in 2094 zal terugkijken op deze tijd van een opwarmende aarde, zorgen over biodiversiteit, migratie, wolven, boerenprotesten, populisme en een stuk of 50 gewapende conflicten op deze wereld.

Dat hij trots mag zijn hoe de mensen (wij dus) de problemen hebben opgelost, is de wens van uw voorzitter,

Harry Klein Koerkamp

Nieuwe leden sinds 1 december:

De heer D.J.P. Appels VELP

De heer G.W. Bouwmeester VELP

Nog vier personen zijn lid geworden, maar zij wilden hun namen niet vermeld zien.

Bestel gemakkelijk op www.appeldoorn.nl

Assink^{nvm}

MAKELAARS

Hoofdstraat 166
6881 TL Velp
026-361 70 23

assinkmakelaars.nl

Loodgieters- en
installatiebedrijf

Huysmans

Velp

06 55346139

Erkend installateur
Gas en water

Sinds 1980 Hoveniers met Passie

- ⇒ Beleef
- ⇒ Geniet
- ⇒ Ontspan

gebr. RIJNEVELD b.v.

**tuin- terreinverzorging
en bestratingen**

- ▶ Advies en ontwerp
- ▶ Tuinaanleg
- ▶ Onderhoud

Spankeren 0313-427288
www.rijneveld.nl